Eduskunnan sosiaali- ja terveysvaliokunnalle

Sosiaali- ja terveysministeriön vastine sosiaali- ja terveysvaliokunnalle – HE 189/2022 vp

Eduskunnan sosiaali- ja terveysvaliokunta on pyytänyt sosiaali- ja terveysministeriöltä vastinetta lausunnoista, jotka on annettu valiokunnalle hallituksen esityksen eduskunnalle laiksi sukupuolen vahvistamisesta ja siihen liittyviksi laeiksi (HE 189/2022 vp) käsittelyn yhteydessä. Ministeriö toteaa vastineena annettuihin lausuntoihin seuraavaa.

Sukupuolen vahvistamisen edellytykset

Lääketieteellinen selvitys

Valtiotieteiden tohtori ja sosiologian tutkija Linda Hart ehdottaa sukupuolen vahvistamista koskevaa lakiehdotusta muutettavan lisäämällä sukupuolen vahvistamisen edellytyksiin lääketieteellinen selvitys. Hart tuo esiin, että Suomen ihmisoikeusvelvoitteet eivät vaadi, että juridisen sukupuolen vahvistaminen muutetaan yksinomaan henkilön subjektiiviseen selvitykseen perustuvaksi. Hartin mukaan on sekä sukupuoliristiriitaa kokevan, yksilön että yhteiskunnan etu, että juridisen sukupuolen korjaamisen ehtona on lääketieteellinen selvitys. Perustelu juridisen sukupuolen korjaamiselle tulisi olla terveydenhuollossa teetetty arvio sukupuoliristiriidan pysyvyydestä, ei yksinomaan henkilön kokema sukupuoli-identiteetti ja sen yksilöllinen ilmaisu. Hartin mukaan juridisen sukupuolen korjaaminen on avointa kaikille, ei vain sukupuoliristiriitaa kokeville ja hallitusohjelman linjaus lääketieteellisen ja juridisen sukupuolen korjaamisen erottamisesta avaa selkeitä mahdollisuuksia strategiselle käyttäytymiselle ja väärinkäytöksille. Myös professori Puolimatkan mukaan juridisen sukupuolen muutoksia ei tulisi sallia sukupuoli-identiteetin perusteella vaan ainoastaan lääketieteellisillä perusteilla intersukupuolisille henkilöille. Sukupuolen oikeudellisen muutoksen edellytyksenä tulisi Puolimatkan mukaan olla psykiatriseen tutkimusjaksoon sisältyvä vähintään kahden vuoden harkinta-aika, jonka aikana oikeudellisen sukupuolen muutosta hakeva on elänyt sukupuolessa, jonka mukaisesti hän haluaa korjata oikeudellisen sukupuolensa.

Lakiehdotuksen yksi keskeinen tarkoitus on hallitusohjelman mukaisesti vahvistaa henkilön itsemääräämisoikeutta erottamalla sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen lääketieteellisistä tutkimuksista ja hoidoista.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että itsemääräämisoikeuden periaatteen merkitys on voimistunut sukupuoli-identiteettiä ja sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevissa kansainvälisten ja kansallisten ihmis- ja perusoikeustoimijoiden suosituksissa. Muun muassa Euroopan parlamentti kehotti jo syyskuussa 2011 hyväksymässään päätöslauselmassa lopettamaan transsukupuolisten henkilöiden sukupuolenkorjausprosessin psykiatrisoinnin (2013/C 56 E/12). Suomi on myös saanut vuonna 2021 YK:n ihmisoikeuskomitealta suosituksen (CCPR/C/FIN/CO/7) sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen eriyttämiseksi lääketieteellisistä tutkimuksista ja hoidoista.

Asiaan liittyvää kansainvälistä ihmisoikeuskehitystä on selostettu hallituksen esityksen sivulta 22-36 sekä 39-41.

Sukupuoli-identiteetillä tarkoitetaan ihmisen omaa kokemusta sukupuolestaan tai sukupuolettomuudestaan. Uusi WHO:n diagnostinen ohjeistus (ICD-11) linjaa, etteivät sukupuoli-identiteetin erilaiset ilmenemismuodot sellaisenaan oikeuta diagnoosiin. Sukupuoli ristiriita (gender incongruence), joka tarkoittaa voimakasta ja pysyvää epäsuhtaa koetun sukupuolen ja olemassa olevien piirreominaisuuksien välillä, voidaan diagnosoida ICD-11 tautiluokituksessa seksuaaliterveys-luvussa. Sukupuoli-identiteetin tai sen pysyvyyden kokemukselle ei ole olemassa objektiivista mittaustapaa, eikä sitä voida sellaisenaan arvioida psykiatrin tai muun lääkärin tai viranomaisen toimesta oikeaksi tai vääräksi. Ehdotettu vaatimus kahden vuoden seuranta-ajasta ja psykiatrisesta tutkimuksesta ei myöskään muuttaisi nykytilannetta, jonka osalta Suomi on saanut YK:n ihmisoikeuskomitean suosituksen nimenomaan eriyttää lääketieteellinen tutkimus ja hoito sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta. Lääketieteellinen tutkimusjakso on tarpeen sukupuolidysforian ja mahdollisten lääketieteellisten korjaushoitojen arvioimiseksi ja suunnittelemiseksi, mutta ei oman sukupuoli-identiteetin esittämiselle.

Edellä olevaan perustuen sosiaali- ja terveysministeriö arvioi, että sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen tulee erottaa lääketieteellisestä diagnoosista ja hoidoista hallitusohjelman mukaisesti eikä sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä tulee enää olla vaatimusta lääketieteellisestä selvityksestä. Ehdotus siitä, että sukupuolen voi vahvistaa toiseksi ilman lääketieteellistä selvitystä, on hallitusohjelmaan perustuva, periaatteellisesti merkittävä uudistus, joka korostaa ihmisten itsemääräämisoikeutta.

Ikäraja

Ikärajaan liittyen tuli sekä puolesta että vastaan huomioita lausunnoissa. Muun muassa Lääkäriliitto ja Suomen lastenlääkäriyhdistys ja professori Puolimatka pitävät hyvänä lakiesityksen ratkaisua rajata sukupuolen vahvistaminen täysi-ikäisiin henkilöihin. Suomen lastenlääkäriyhdistys perustelee sitä muun muassa nuorten identiteettikehityksen keskeneräisyydellä. Toisaalta valtaosassa asiantuntijalausuntoja pidettiin täysi-ikäisyysvaatimusta ongelmallisena ja osassa sen poistamista pidettiin välttämättömänä. Tästä lausuivat muun muassa Yhdenvertaisuusvaltuutettu, THL, Ihmisoikeuskeskus, Lapsiasiavaltuutettu, Transfeminiinit ry, Sateenkaariperheet ry, HUS, Lastensuojelun keskusliitto, Psykologiliitto, Tasa-arvovaltuutettu, Väestöliitto, Seta, Amnesty International ja Trasek.

Täysi-ikäisyysvaatimuksen katsottiin muun muassa heikentävän translasten ja –nuorten asemaa ja katsottiin, että se ei kunnioita lapsen oikeuksia. HUS myös nostaa lausunnossaan esiin ristiriidan siinä, että nykyisellään sukupuolidysforian hoitopolku sisältää hormonihoidon, joka voidaan aloittaa alle 18-vuotiaalle, mikäli nuorisopsykiatrit vahvistavat transsukupuolisuusdiagnoosin. Lausunnoissa tuotiin myös esiin, että kaikkia selvityksiä ja kuulemisia ole toteutuksestaan huolimatta aidosti hyödynnetty lainsäädäntöratkaisuista päätettäessä ei perusteluja täysi-ikäisyysvaatimukselle ole juurikaan esityksessä. Muutamassa lausunnossa nostettiin esiin myös nimilaki, joka mahdollistaa jo sen, että alaikäinen voi sukupuoli-identiteetin perusteella vaihtaa etunimensä ja että 15-vuotiaan kohdalla hänen oma mielipide on asiassa ratkaiseva. Myös ristiriita henkilötodistuksessa olevissa tiedoissa nousi esiin.

Toisaalta oikeustieteen tohtori Kouros toteaa, että edellytystä täysi-ikäisyydestä ei voida pitää perusoikeutena vahvistetun yhdenvertaisuusperiaatteen tai Suomen kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden vastaisena. Kuitenkin etenkin lapsen edun ja lapsen näkemysten huomioon

ottamista koskevien periaatteiden näkökulmasta Kouros pitää valitettavana sitä, että hallituksen esityksessä on päädytty yksioikoiseen ratkaisuun, joka sulkee alaikäiset kokonaan sukupuolen vahvistamisen mahdollisuuden ulkopuolelle. Tampereen yliopistollisen sairaalan ylilääkäri Kaltialan mukaan nuoruusikäisten identiteettikehityksen keskeneräisyyden vuoksi ikärajan alentamista ei tule harkita. Kaltiala tuo esiin, että toisin kuin lakiesityksen taustamuistiossa mainitaan, nuoruusikäisten transsukupuolisuuden kokemus näyttää tähänastisen tutkimustiedon valossa olevan melko pysyvä ainoastaan niissä tapauksissa, jossa identifioituminen vastakkaiseen sukupuoleen on selkeästi alkanut jo lapsuudessa ja vahvistunut puberteetissa. Puberteetissa ja sen jälkeen ilmaantuneen biologisesta sukupuolesta poikkeavan sukupuoli identiteettikokemuksen pysyvyydestä ei ole minkäänlaista tutkimustietoa kuten ei sen optimaalisista hoitovaihtoehdoistakaan.

Ihmisoikeuskeskus, Lapsiasiavaltuutettu, Seta, Amnesty International ja Lastensuojelun keskusliitto nostavat lausunnoissaan esiin, että YK:n lapsen oikeuksien komitea on 26.10.2022 esittänyt Suomelle kysymyksen liittyen translainsäädännön uudistamiseen ja pyytänyt muun muassa selvitystä siitä, mitä Suomen valtion on tehnyt varmistaakseen oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen myös alaikäisille. Lastensuojelun keskusliitto ja Amnesty International tuovat myös esiin, että Suomi sai vastikään YK:n yleismaailmallisen määräaikaistarkastelun (Universal Periodic Review) suositukset, joissa myös nostettiin esiin lasten ja nuorten huomioiminen sukupuolen vahvistamista koskevassa lainsäädännössä. Jatkovalmistelua täysi-ikäisyysvaatimuksen poistamiseksi pidettiin tärkeänä ja osassa lausuntoja katsottiin, että eduskunnan tulisi edellyttää, että hallitus käynnistää erillisen valmistelutyön täysi-ikäisyysvaatimuksen poistamiseksi.

Oikeus olla -kansalaisaloitteen ja hallituksen laatiman translakiesityksen merkittävin ero se, että hallituksen esityksessä sukupuolen oikeudellinen korjaaminen olisi mahdollista vain yli 18-vuotiaille.

Myös lakivaliokunnan lausunnon mukaan sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen mahdollistaminen alaikäisille edellyttää asian huolellista selvittämistä ja punnintaa. Valiokunnan mielestä tällainen selvitys tulisi käynnistää mahdollisimman pikaisesti.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että lähtökohtaisesti kaikki perusoikeusvelvoitteet suojaavat myös lapsia samoin kuin myös lähtökohtaisesti kaikki ihmisoikeudet suojaavat myös lapsia. Lisäksi lapsen oikeuksia suojataan nimenomaisin ihmisoikeusvelvoittein. Näistä ihmisoikeusinstrumenteista merkittävin on YK:n lapsen oikeuksien sopimus, joka täydentää lasten ja nuorten ihmisoikeussuojaa heille erityisen merkityksellisillä määräyksillä ja yleisperiaatteilla. Lapsen oikeuksien komitea ei kuitenkaan tulkintakäytännössään ole käsitellyt lapsen oikeutta sukupuolensa vahvistamiseen. Myöskään Euroopan ihmisoikeustuomioistuin ei ole ratkaisukäytännössään arvioinut sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen käytäntöjä alaikäisten näkökulmasta.

Kuten asiantuntijalausunnoissa tuotiin esiin, YK:n lapsen oikeuksien komitea on esittänyt Suomelle kysymyksen liittyen translainsäädännön uudistamiseen ja pyytänyt muun muassa vastaamaan siihen, mitä Suomen valtion on tehnyt varmistaakseen oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen myös alaikäisille. Suomi sai vastikään myös YK:n yleismaailmallisen määräaikaistarkastelun (Universal Periodic Review) suositukset, joissa myös nostettiin esiin lasten ja nuorten huomioiminen sukupuolen vahvistamista koskevassa lainsäädännössä (Kanada, Islanti ja Espanja).

Hallituksen esitysluonnoksesta järjestetyssä lausuntokierroksella lausuttiin myös monissa lausunnoissa alaikäisten asemasta lakiehdotuksessa. Valtaosa lausunnonantajista oli sitä mieltä, että vaatimus täysi-ikäisyydestä on ongelmallinen lasten oikeuksien kannalta ja jatkovalmistelu sen osalta tulisi käynnistää pikaisesti. Toisaalta muun muassa Pirkanmaan sairaanhoitopiirin, jossa sijaitsee toinen transpoliklinikoista, lausunnossa katsottiin ikärajan olevan kehitysikäisten nuorten identiteettikehityksen keskeneräisyyden kannalta tarkoituksenmukainen.

Ehdoton ikäraja vaikuttaa olennaisesti lapsen oikeuksiin. Kuten esityksen vaikutuksia koskevassa arvioinnissa on todettu, osoittaa tutkimusnäyttö, että sukupuoliristiriidan kokemus voi alkaa hyvinkin aikaisin ja vaikka sukupuoliristiriita ei jatkuisi aikuisuuteen, sen kanssa eläminen voi merkittävästi heikentää yksilön hyvinvointia ja altistaa syrjiville käytännöille. Sosiaalinen transitio ja sitä tukeva sukupuolen vahvistaminen parantavat hyvinvointia ja vähentävät syrjintää. Sen sijaan sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen merkityksestä lasten ja nuorten hyvinvoinnille, irrotettuna sosiaalisesta transitiosta ja ympäristön tuesta taikka sukupuoliristiriidan lääketieteellisistä hoidoista ei ole tutkittua tietoa.

Myös valmistelua varten laaditussa selvityksessä on tuotu esiin sukupuolen juridisen vahvistamisen mahdollisia myönteisiä vaikutuksia lapsiin ja nuoriin (Sanna Koulu, Selvitys sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevan sääntelyn vaikutuksista lasten ja nuorten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen, s. 31-32). Hallituksen esityksen nykytilan arvioinnin yhteydessä todetaan, ettei ehdotonta ikärajaa sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle voida pitää täysin sopusoinnussa lapsen oikeuksien kanssa. Esityksen täysi-ikäisyyttä koskeva säännös ei muuta nykyistä oikeustilaa, sillä alaikäisillä henkilöillä ei myöskään voimassa olevan lain mukaan ole mahdollisuutta vahvistaa oikeudellista sukupuoltaan. Tältä osin esitys ei heikennä, muttei myöskään vahvista, lapsen oikeuksien toteutumista suhteessa nykytilaan. Asiassa on kuitenkin otettava huomioon myös se, että nykyisin sukupuoliristiriitaa kokeva alaikäinen on täysi-ikäistyessään nykyisen lainsäädännön asettamien sukupuolen vahvistamisen edellytysten piirissä ja hänen on sukupuoli-identiteettinsä vahvistaakseen varauduttava näihin vaatimuksiin. Tältä osin oikeustila muuttuisi merkittävästi, ja myös alaikäiset olisivat tietoisia ehdotetun lain antamasta suojasta itsemääräämisoikeudelle sekä yksityiselämän suojalle.

Esityksen valmistelun tueksi laaditussa Koulun selvityksessä tuodaan esiin, millaisia erilaisia sääntelymalleja alaikäisten sukupuolen juridiselle vahvistamiselle on käytössä eri maissa, ja millaisia hyviä ja huonoja puolia suhteessa eri oikeushyvien turvaamiseen näihin malleihin liittyy. Se, että sukupuolen vahvistaminen on mahdollista vain täysi-ikäisille, perustuu hallitusohjelmaan. Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen mahdollisuuden ulottaminen lapsille edellyttäisi lasten oikeuksien ja yleisperiaatteiden huolellista punnintaa ja sen selvittämistä, miten erilaiset sääntelymallit parhaiten toteuttaisivat lapsen oikeuksia ja tukisivat lapsen hyvinvointia.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa myös, että lakiehdotuksessa on erotettu sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen lääketieteellisistä tutkimuksista ja hoidoista, eikä ehdotetussa laissa säädettäisi hoidosta. Sukupuoli-identiteettiin liittyvään epäselvyyteen tai

sukupuolidysforiaan liittyvää hoitoa annetaan terveydenhuollon normaalin porrastuksen mukaisesti osana perusterveydenhuoltoa ja siihen ollessa tarvetta lähetteeseen perustuen erikoissairaanhoidon yksiköissä.

On myös tutkimusnäytön perusteella mahdollista, että transitio takaisin aiempaan sukupuolirooliin saattaa muodostua raskaaksi lapselle. Se, tulisiko sukupuolen vahvistaminen olla mahdollista tietyin edellytyksin myös alaikäisille, on viime kädessä yhteiskunnallinen arvovalinta. Kuten esityksen säätämisjärjestysperusteluissa todetaan, perustuslakivaliokunta on tulkintakäytännössään katsonut, että tietyt erot henkilöiden kohtelussa, jotka liittyvät kiinteästi yhteiskunnan arvovalintoihin, valiokunnan pitkäaikaiseen tulkintakäytäntöönkin verrattuna mahtuvat lainsäätäjälle kuuluvien harkintarajojen sisälle (PeVL 16/2006 vp, s. 2, PeVL 59/2002 vp, s. 3/I). Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että perustuslakivaliokunta tulee antamaan lausunnon hallituksen esityksestä.

Hakemus ja sen käsittely

THL:n mukaan, jos menettelytapaan sisältyy viranomaisen harkintavaltaa, on sen prosessista säädettävä riittävän tarkasti. Väestöliitto katsoo, että viranomaisvaltaa käyttävältä Digi- ja väestötietoviraston virkahenkilöltä ei voida edellyttää kykyä arvioida toisen sukupuoli-identiteettiä tai sen pysyvyyttä. Oikeus saada sukupuolensa vahvistetuksi viranomaisten edessä ei voi myöskään olla kiinni henkilön yksilöllisestä kyvystä ilmaista kirjallisessa hakemuksessa perusteluita ratkaisuunsa. Myös Transfeminiinit ry näkee erityisen ongelmallisena yksilöiden yhdenvertaisuuden takaamisen tilanteessa, jossa vaatimuksena on hakijan kyky kirjoittaa viranomaisten kannalta riittäviä selvityksiä itsestään. Ongelmalliseksi momentin muodon tekee myös se, että ei ole määritelty kuka ja millä perusteella pitää mitäkin hakijan esittämää riittävänä vaatimuksena ja näyttönä siitä, että kokee olevansa toista sukupuolta kuin mitä syntymässä on määritetty.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että Digi- ja väestötietoviraston harkinta asiassa olisi oikeusharkintaa, joka olisi sidottu 1 §:ssä säädettyjen edellytysten täyttymiseen, toisin sanoen, että hakija on täysi-ikäinen, hänellä on Suomessa asuinpaikka tai Suomen kansalaisuus, ja että hän on esittänyt selvityksen, jonka mukaan hän pysyvästi kokee kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen. Jos selvitys olisi puutteellinen tai hakijan tahtotila epäselvä, olisi Digi- ja väestötietoviraston pyydettävä hallintolain 22 §:n mukaisesti hakijaa täydentämään hakemustaan tai saman lain 31–33 §:n nojalla huolehdittava siitä, että sillä on käytettävissään riittävä selvitys asian ratkaisemisen kannalta olennaisista seikoista. Digi- ja väestötietovirasto ei käyttäisi hakemuksen käsittelyssä tarkoituksenmukaisuusharkintaa eikä sen tehtävänä olisi esimerkiksi arvioida hakijan sukupuolen kokemusta tai sen pysyvyyttä. Tämän voidaan myös katsoa lisäävän hakijoiden yhdenvertaisuutta, kun viranomaisen harkintavalta on selkeästi rajattu ja määritelty.

Koska jokaisen henkilön sukupuoli-identiteetti on yksilöllinen ja henkilökohtainen kokemus, joka ei aina vastaa stereotyyppistä tai binääristä käsitystä sukupuolesta, ei edellä tarkoitetun selvityksen sisällölle voida asettaa tarkempia vaatimuksia kuin hallituksen esityksessä on esitetty.

Sateenkaariperheet ry, Transfeminiinit ry, Seta, Vanhusasiavaltuutettu ja Amnesty Internationalin lausunnoissa katsotaan, että hakemusmenettely ja / tai harkinta-aika muun muassa rajoittavat itsemääräämisoikeuden toteutumista. Hakemusmenettelyn ja harkinta-ajan sijaan lausunnoissa kannatetaan muun muassa ilmoitusmenettelyä. Lausuntojen mukaan harkinta-aikaa tulisi lyhentää esimerkiksi viikkoon tai pitää viranomaisen informointivelvollisuutta riittävänä. Seta pitää tärkeänä myös sitä, että hakemuksen pystyy tekemään ja tietoa prosessista sekä sen oikeusvaikutuksista on saatavilla ilman esimerkiksi koulutustaustaan, kieleen, vammaisuuteen tai toimintakykyyn liittyviä esteitä. THL toteaa Oikeus olla –kansalaisaloitteessa antamassaan asiantuntijalausunnossa, että jos menettelytapaan sisältyy hakemus ja viranomaisen harkintavaltaa, on sen prosessista ja määräajoista säädettävä tarkasti. Tampereen yliopistollisen sairaalan ylilääkäri Kaltialan mukaan eduskunnan tulee harkita, olisiko varsinainen harkinta-aika kuitenkin paikallaan ehkäisemään harkitsemattomasti läpivietyjä hallinnollisia prosesseja, tarpeettomia kuluja ja väärinkäytöksiä. Kuukauden ajanjakso ennen hakemuksen vahvistamista saattaa olla Kaltialan mukaan vakaan harkinnan varmistamiseksi varsin lyhyt. Psykologiliitto näkee keskeisenä, että juridisen sukupuolen muutosta hakeva henkilö on tietoinen siitä, mihin kaikkeen juridinen sukupuoli vaikuttaa ja on tärkeää, että henkilö saa ymmärrettävässä muodossa tiedon muutoksen vaikutuksista. Oikeustieteen tohtori Kourosin mukaan Digi- ja väestötietoviraston antamien tietojen hakemuksen käsittelystä ja sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksien lisäksi voitaisiin hakijoille harkita annettavaksi tietoa myös ainakin transsukupuolen tutkimukseen ja hoitoon erikoistuneista tutkimuspoliklinikoista sekä mahdollisesta muusta hoidosta ja tuesta, jota on tarjolla.

Oikeus olla -kansalaisaloitteessa vaaditaan, että sukupuolen juridinen korjaaminen olisi yksinkertainen ilmoitusasia, joka sekä vähentäisi tarpeetonta byrokratiaa että takaisi transihmisille todellisen itsemäärittelyoikeuden.

Lakivaliokunta pitää harkinta-ajan ehdotettua pituutta hyväksyttävänä kompromissina, mutta katsoo, että sen toimivuutta ja vaikutuksia on aiheellista jatkossa seurata samoin kuin muidenkin hakemusmenettelyä koskevien säännösten toimivuutta ja vaikutuksia.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että linjaus siitä, että sukupuolen vahvistaminen perustuu hakemukseen, ja että menettelyssä on harkinta-aika, perustuu hallitusohjelmaan. Sukupuolen vahvistamista koskevan hakemusmenettelyn tarkoituksena on varmistua siitä, että sukupuolen vahvistamista haetaan tietoon perustuen ja harkiten.

Harkinta-aikaan on liitetty viranomaisen informointivelvollisuus hakemuksen käsittelystä ja vahvistamisen oikeusvaikutuksista. Hakija voisi vahvistaa hakemuksensa nämä tiedot saatuaan, kuitenkin aikaisintaan 30 päivän kuluttua siitä, kun hakemus on tullut vireille. Hallituksen esityksessä on päädytty 30 päivään siksi, että se mahdollistaa tietojen lähettämisen ja niihin perehtymisen myös silloin, kun henkilö asioi postitse. Näin voidaan varmistaa, että hakijalla on ollut tosiasiallinen mahdollisuus perehtyä saamaansa informaatioon. Hallituksen esityksen s. 90 mukaan kyseessä olisi etukäteen laadittu tietopaketti, joka annettaisiin kirjallisesti saman sisältöisenä jokaiselle hakijalle tämän asioimistavasta riippumatta. Tietojen antamisessa tulisi kiinnittää huomiota hallintolain 9 §:n mukaisiin asiallisen, selkeän ja ymmärrettävän kielenkäytön vaatimuksiin.

Tavoitteena on toisaalta myös kansainvälisten suositusten mukaisesti nopea, läpinäkyvä ja saavutettava menettely. Muun muassa Euroopan neuvoston ministerikomitea on vuonna

2010 suositellut, että jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset toimet taatakseen henkilön oikeudellisen sukupuolen tunnustamisen kaikilla elämänalueilla, erityisesti mahdollistamalla nimen ja sukupuolen muuttamisen virallisiin asiakirjoihin nopeasti, avoimesti ja helposti.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa myös, että jos selvitys olisi puutteellinen tai hakijan tahtotila epäselvä, olisi Digi- ja väestötietoviraston pyydettävä hallintolain 22 §:n mukaisesti hakijaa täydentämään hakemustaan tai saman lain 31–33 §:n nojalla huolehdittava siitä, että sillä on käytettävissään riittävä selvitys asian ratkaisemisen kannalta olennaisista seikoista.

Sosiaali- ja terveysministeriö pitää mahdollisena, että Kuoroksen lausunnossa esitettyjä tietoja voitaisiin antaa hakijalle Digi- ja väestötietoviraston antaman tiedon yhteydessä. Tämän osalta täytyy kuitenkin huomioida, että sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä ei enää olisi transsukupuolisuus vaan henkilöllä voi olla myös muunkinlainen sukupuoli-identiteettikokemus.

Ministeriö tuo myös esiin, että lainmuutosten vaikutusten jälkiseuranta kuuluu osana lainsäädäntöprosessiin. Sosiaali- ja terveysministeriö pitää tärkeänä harkinta-ajan ja hakemusmenettelyn toimivuuden seuraamista.

Tasa-arvovaltuutettu pitää tarpeettomana säännöstä siitä, että sukupuolen vahvistamisesta ilmoitetaan sukupuolensa vahvistaneen puolisolle. Myös Sateenkaariperheet ry huomauttaa asiasta ja tuo esiin, että tarvetta tällaiselle ilmoitukselle ei perustella mitenkään. Transfeminiinit ry:n näkemyksen mukaan se on turhaa, koska asialla ei ole oikeusvaikutuksellisesti mitään merkitystä, ja olisi hyvin erikoista, jos toinen puoliso ei ymmärtäisi sukupuolensa toiseksi vahvistavan puolison elämäntilannetta ja he kehottavat Sosiaali- ja terveysvaliokuntaa esittämään tämän momentin poistoa kokonaisuudessaan. Setan mukaan viranomaisen ilmoitus on tarpeetonta puuttumista aikuisten henkilöiden yksityiselämään. Amnesty ei näe ilmoitusvelvollisuutta perusteltuna, sillä rekisteröidyssä parisuhteessa tai avioliitossa elävien henkilöiden oikeusasema ei ehdotettujen uudistusten myötä muuttuisi.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että säännöksen taustalla on se, että avioliitossa ja rekisteröidyssä parisuhteessa voidaan pitää kohtuullisena sitä, että liiton toinen osapuoli on tietoinen siitä, onko hän naimisissa tai rekisteröidyssä parisuhteessa naisen vai miehen kanssa, vaikka asiasta ei varsinaisia oikeusvaikutuksia puolisolle seuraakaan. Käytännössä voidaan olettaa, että valtaosassa tapauksia asia tulee ilmi puolisoiden välisissä keskusteluissa eikä tarvetta viranomaisilmoitukselle sinänsä ole. Säännöksellä kuitenkin varmistetaan se, että tieto sukupuolen vahvistamisesta tulee aina myös aviopuolison tai rekisteröidyn parisuhteen toisen osapuolen tietoon.

THL tuo hallituksen esityksestä antamassaan asiantuntijalausunnossaan esiin riittävistä resursseista ja osaamisesta varmistumisen käsittelystä vastaaville tahoille.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että Digi- ja väestötietoviraston sukupuolen vahvistamisen asiankäsittelyprosessin arvioidaan kevenevän joitakin prosentteja. Sukupuolen vahvistamista koskevien hakemusten määrien arvioidaan kuitenkin kasvavan.

Esitys toisi uusia työvaiheita sukupuolenvahvistamishakemusten käsittelyyn. Asiantuntija-arvion mukaan uudet työvaiheet veisivät käsittelijältä noin 12 minuuttia työaikaa. Toisaalta esityksen myötä hakemuksen arviointi kevenisi, kun muun muassa lääketieteellisen selvityksen liittämistä tai rekisteröidyn parisuhteen osapuolen suostumusta ei enää edellytetä. Kokonaisuudessaan Digi- ja väestötietovirasto on arvioinut, että esitys keventäisi asiankäsittelyprosessia noin 3 minuuttia hakemusta kohden, mikä vastaa noin 3 prosenttia prosessin kestosta.

Kuten esityksessä on arvioitu, on todennäköistä, että hakemusten määrä tulee kasvamaan. Sen arvioiminen, onko kyseessä hetkellinen hakemusmäärän kasvu vai pysyvämpi muutos, ei kuitenkaan ole ollut mahdollista. Hakemusmäärien pysyvään kasvuun liittyvänä riskinä on käsittelyaikojen piteneminen. On arvioitu, että käsittelyaikojen lyhentäminen olisi mahdollista kehittämällä sukupuolen vahvistamista koskevien hakemusten vireillepanoon ja käsittelyyn sähköiset ratkaisut. Esityksessä on arvioitu, että Digi- ja väestötietoviraston kustannuksiksi muodostuu joitakin kymmeniä tuhansia euroja, jotka aiheutuvat muutoksista nykyisiin tietojen käsittelysovelluksiin. Mikäli sähköisen asioinnin ja asianhallinnan ratkaisun toteuttaminen osoittautuisi tarpeelliseksi ja katsottaisiin tarkoituksenmukaiseksi, aiheutuisi tästä lisäksi arviolta 150 000-250 000 euron kustannukset. Tällaisia muutoksia ei kuitenkaan ole tässä vaiheessa katsottu tarpeellisiksi toteuttaa ennakolta. Esityksen vaikutuksia Digi- ja väestötietovirastoon on arvioitu tarkemmin hallituksen esityksen sivulta 58 alkaen.

Ministeriö tuo esiin, että hallintolain 23 §:n mukaan hallintoasia on käsiteltävä ilman aiheetonta viivytystä. Hallintolain säännelyt velvoittavat myös Digi-ja väestötietovirastoa.

Sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutukset

Lakivaliokunta kiinnittää huomiota ehdotetun 3 §:n 3 momenttiin, jossa säädetään poikkeuksesta liittyen hedelmöityshoidoista annettuun lakiin (1237/2006) ja oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta annettuun lakiin (378/2005). Mainitut lait ovat voimakkaasti liitännäisiä sukupuolitettuihin lisääntymismekanismeihin ja biologiseen polveutumiseen, minkä vuoksi momentissa ehdotetaan säädettäväksi, että mainittuja lakeja sovellettaessa henkilöä, jonka sukupuoli on vahvistettu mieheksi, koskee, mitä mainituissa laeissa säädetään naisesta, ja henkilöä, jonka sukupuoli on vahvistettu naiseksi, mitä mainituissa laeissa säädetään miehestä (ks. HE, s. 93).

Lakivaliokunnan mielestä 3 momentin sanamuoto on monimutkainen ottaen huomioon, että tarkoituksena on säätää vain siitä, että hoidettavaa tai tutkittavaa henkilöä on säännöksessä tarkoitetuissa tapauksissa pääsäännöstä poiketen kohdeltava syntymässä määritellyn sukupuolensa mukaisesti. Valiokunta myös toteaa, ettei oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta annettu laki sisällä säännöksiä "naisesta", joita voitaisiin soveltaa. Edellä mainituista syistä lakivaliokunta esittää sosiaali- ja terveysvaliokunnalle, että 3 §:n 3 momentin sanamuotoa selkeytetään muotoilemalla se uudelleen seuraavasti:

Sen estämättä, mitä 1 momentissa säädetään, sovellettaessa hedelmöityshoidoista annettua lakia (1237/2006*) tai* oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta annettua lakia (378/2005) *henkilön sukupuolena pidetään henkilön syntymässä määriteltyä sukupuolta.*

Sosiaali- ja terveysministeriö yhtyy lakivaliokunnan esitykseen.

Sateenkaariperheet ry:n mukaan esitetyllä lainsäädännöllä pitäisi aivan kaikissa tilanteissa olla oikeusvaikutuksena se, että henkilö katsotaan kuuluvaksi vahvistettuun sukupuoleen. Laki olisi tullut säätää niin, että tähän perusperiaatteeseen ei olisi mitään poikkeussäännöksiä. Seta korostaa, että soveltamisessa on tärkeää varmistaa poikkeuksen soveltaminen suppeasti vain hedelmöittymistä, raskautta, synnyttämistä ja imettämistä koskevin palveluihin sekä mahdollisuuteen osallistua lääketieteellisesti tarkoituksenmukaisiin seulontoihin, jotta terveydenhuollossa trans- muunsukupuoliset ja intersukupuoliset tulevat kohdatuksi oman sukupuolensa mukaisesti. Pidemmällä tähtäimellä tuleekin arvioida ja muuttaa olemassa olevaa terveydenhuollon sukupuolittunutta sääntelyä niin että se huomioi jo lähtökohtaisesti sukupuolen moninaisuuden.

Sosiaali- ja terveysminsiteriö toteaa, että pykälän tarkoitus on turvata se, että henkilö tulee kohdelluksi vahvistetun sukupuolensa mukaisesti. Lainsäädännössä voi kuitenkin olla sukupuoleen perustuvia säännöksiä, jotka liittyvät keskeisesti tiettyyn sukupuoleen sidottuun lisääntymismekanismiin tai biologiseen polveutumiseen ja joiden osalta on tarkoituksenmukaista ja henkilön edun mukaista, että niitä sovelletaan henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta.

Osa lääketieteellistä tutkimusta koskevasta lainsäädännöstä, jossa suojellaan raskaana olevaa ja imettävää naista, on suoraan kansallisesti sovellettavaa EU-sääntelyä, jonka sanamuotoja ei voida muuttaa kansallisella lailla. Ehdotetun lain 3 §:n 2 säännöksen tarkoituksena on varmistaa, että jos voimassa olevassa tai jossain tulevassa kansallisessa tai EU-lainsäädännössä on säännöksiä, jotka koskevat ja suojaavat raskaana olevaa tai imettävää naista, sovelletaan niitä myös raskaana olevaan henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa lisäksi, että kun henkilö hakeutuu terveydenhuoltoon, tulee hänet kohdata hänen sukupuoli-identiteettiään kunnioittavalla tavalla.

Puolustusvoimat nostavat esiin, että tulisi mahdollisimman pian harkita, tarvitaanko lainsäädäntöön, mukaan lukien asevelvollisuuslakiin tai lakiin naisten vapaaehtoisesta asepalveluksesta annettuun lakiin näitä tilanteita koskevaa täsmentävää sääntelyä, jolla varmistettaisiin reserviläisstatuksen säilyminen yhdenvertaisesti siihen halukkailla naiseksi vahvistetuilla varusmiespalveluksen miehenä suorittaneilla reserviläisillä.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että asia nousi hallituksen esityksen lausuntokierroksella saadussa palautteessa esiin. Asiaa selvitettiin esityksen jatkovalmistelussa myös yhdessä puolustusministeriön kanssa, ja asevelvollisuuslain mahdollisesti edellyttämät muutokset katsottiin tarkoituksenmukaiseksi valmistella osana asevelvollisuuslain muita muutoksia.

Vanhemmuuden määräytyminen

Sateenkaariperheet ry:n mukaan esityksen keskeisin ongelma vanhemmuuteen liittyvissä kysymyksissä on se, että tulevaisuudessakin vanhemmuusmerkinnät tehdään väestötietojärjestelmään aivan turhaan sukupuolitetusti (isä/äiti). Sateenkaariperheet ry:n mukaan sukupuolitetuissa vanhemmuusmerkinnöissä pysyttäytymisen takia säännöksestä tulee väkisinkin niin vaikea, että se ei mitenkään avaudu maallikolle.

Myös Väestöliitto lausuu aiheesta. Yhdenvertaisuusvaltuutettu pitää myös tärkeänä, että lainsäädäntöä kehitetään niin, että sukupuoleen liitetyt ilmaukset vanhemmuudesta korvataan sukupuolineutraaleilla ilmaisuilla. Seta pitää valitettavana, että laki sukupuolen vahvistamisesta ei muuttaisi vanhemmuuslakiin kirjattuja periaatteita, jossa vanhemmuus tunnustetaan edelleen binäärisesti äitiytenä ja isyytenä. Seta katsookin, että vanhemmuuslakia tulee muuttaa tulevaisuudessa niin että vanhemmuus merkitään oikeudellisesti vain vanhemmuutena. Amnesty Internationalin mukaan vanhemmuuslakia tulisi uudistaa sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden huomioimiseksi niin, että juridisen vanhemmuuden merkitseminen olisi mahdollista sukupuolineutraalina sekä useammalle kuin kahdelle henkilölle.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että sukupuolitetut vanhemmuusnimikkeet perustuvat voimassa olevaan vanhemmuussääntelyyn, eikä tähän lähtökohtaan ole esitetty muutosta 1.1.2023 voimaan tulevan vanhemmuuslain myötä. Vanhemmuuslaissa säännökset on pyritty kirjoittamaan sukupuolineutraaliin muotoon siten, että niissä viitataan nais- tai miessukupuoleen vain siltä osin kuin se on välttämätöntä.

Sateenkaariperheet kritisoi esityksessä omaksuttua ratkaisua vahvistaa vanhemmuus suurimmassa osassa tapauksia syntymässä vahvistetun sukupuolen mukaisesti. Väestöliito ei pidä ratkaisua lapsen oikeuksien kannalta perusteltuna. On lapsen näkökulmasta tärkeää, että hänen sosiaalisen äitinsä tai isän rooliaan toteuttava henkilö on myös rekistereissä nimetty samalla nimikkeellä. Trasekin mukaan avioliiton isyysolettama tulee jatkossa koskettamaan myös transmiehiä, mikä asettaa transsukupuoliset vanhemmat hyvin erilaiseen asemaan riippuen lapsen syntymän ajankohdasta. Trasekin mukaan merkintää pitäisi voida muuttaa myös jälkikäteen. Seta katsoo, että vahvistettua sukupuolta tulee aina pitää henkilön sukupuolena ja myös vanhemmuus tulisi olla linjassa vahvistetun sukupuolen kanssa.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että valmistelun aikana oli esillä myös vaihtoehto, jonka mukaan vanhemmuusmerkinnät olisivat määräytyneet vahvistetun sukupuolen mukaan. Translainsäädännön uudistamisen seuranta- ja arviointiryhmässä pidettiin kuitenkin myös henkilön itsemääräämisoikeutta tärkeänä vanhemmuusnimikkeen suhteen. Vanhemmuusnimikkeen määräytyminen vahvistetun sukupuolen mukaisesti ei olisi mahdollistanut itsemääräämisoikeuden toteutumista nimikkeissä, jonka vuoksi hallituksen esityksessä on päädytty ratkaisuun, jossa vanhemmuus määräytyy ensin vanhemmuuslain mukaisesti ja vanhemmuusnimikettä on mahdollista halutessaan muuttaa.

Sukupuolen vahvistamista koskevan lain 4 §:ssä säädettäisiin sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksista vanhemmuuteen. Pykälän 1 momentin mukaan vanhemmuuslain (775/2022) 3 §:ssä tarkoitettu aviomiehen isyys todetaan lapsen syntymän hetkellä väestötietojärjestelmään merkityn sukupuolen perusteella. Lain esitöiden mukaan vanhemmuuslain 3 §:ssä tarkoitettu aviomiehen isyys voidaan todeta vain lapsen syntymän hetkellä väestötietojärjestelmään merkityn sukupuolen perusteella. Lain 5 §:ssä olisi erikseen säännös siitä, että Digi- ja väestötietovirasto voisi hakemuksesta muuttaa henkilön vanhemmuusnimikkeen (isä tai äiti) vastaamaan hänen vahvistettua sukupuoltaan. Henkilö voisi tehdä hakemuksen vanhemmuusnimikkeen muuttamisesta samalla, kun hän hakee sukupuolensa vahvistamista, tai sukupuolen vahvistamisen jälkeen. Jälkimmäisen vaihtoehdon tarkoituksena on mahdollistaa asiaan liittyvä harkinta ja luoda mahdollisuus perheenjäsenten välisiin keskusteluihin ennen vanhemmuusnimikkeen muuttamista.

Vanhemmuusnimikkeeseen voisi hakea muutosta myös ennen sukupuolen vahvistamista koskevan lain voimaantuloa syntyneiden lasten osalta.

Tampereen yliopistollisen sairaalan ylilääkäri Kaltialan mukaan oikeusvaikutuksissa tulee kaikissa huoltajan asemassa olevien henkilöiden oikeudellisen sukupuolen korjaamista ja hänestä käytettävien nimikkeiden ratkaisuissa ensisijaisesti varmistaa alaikäisen huollettavan edun toteutuminen. On myös tärkeää varmistaa, ettei lainkohtia voida tulkita niin, että terveydenhuoltoa velvoitettaisiin ryhtymään biologisesti perustelemattomiin hoitoihin, esimerkiksi yrittämään mahdollistaa raskaus biologiselle miehelle tai raskaudentilan ja maskulinisoivien hormonihoitojen jatkaminen samanaikaisesti, mikä vaarantaisi sikiön terveydentilan.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että tavoitteena on vahvistaa henkilön yksityisyyden suojaa siten, että henkilön vanhemmuusnimike voitaisiin muuttaa väestötietojärjestelmään vastaamaan vahvistetun sukupuolen mukaista nimikettä. Samalla on tarkoitus huolehtia siitä, ettei lapsen oikeudellinen asema muutu vanhemman vanhemmuusnimikkeen muuttamisen myötä. Sukupuolen vahvistamista koskevan lain 4 §:ssä säädettäisiin sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutukset vanhemmuuteen eli siinä säädettäisiin sukupuolen vahvistamisen vaikutuksista vanhemmuuden toteamiseen ja vahvistamiseen. Pykälässä ei säädettäisi hoitoon pääsystä tai siitä millä perusteluilla hoitoa annettaisiin. Ottamatta tässä kantaa mihinkään tiettyyn hoitotilanteeseen ministeriö toteaa, että terveydenhuoltolain 7 a §:n mukaan julkisen terveydenhuollon palveluvalikoimaan kuuluvat lääketieteellisesti perusteltu sairauksien ennaltaehkäisy, sairauden toteamiseksi tehtävät tutkimukset sekä taudinmääritys, hoito ja kuntoutus.

Vanhemmuusnimikkeen muuttaminen

Sateenkaariperheet ry tuo lausunnossaan esiin, että aina kun väestötietojärjestelmästä annettaisiin tietoja perheoikeudellisesta asemasta, vanhemman transtausta edelleen paljastuisi. Sateenkaariperheet ry vaatii, että myös perheoikeudelliseen asemaan liittyvien merkintöjen sukupuolitus tulisi olla mahdollista muuttaa. Lisäksi he tuovat esiin, että jos perheoikeudelliseen asemaan liittyvien kirjausten sukupuolitusta ei voi muuttaa, täytyy perheoikeudelliseen asemaan liittyvien kirjausten antamista väestötietojärjestelmästä rajata mahdollisimman tiukasti, jotta vain niille tahoille, jotka ehdottomasti tarvitsevat nämä tiedot, annetaan pääsy niihin. Trasek ry:n mukaan, jos alkuperäistä vanhemmuusnimikettä ei voi vaihtaa, voisi heidän mukaan olla selkeämpää, että ainoa normaalitilanteessa ulospäin annettava tieto olisi vanhempi/huoltaja ottamatta kantaa sukupuoleen. Transfeminiinit ry mukaan se, että vanhemmuusnimikkeen muuttaminen täytyy tehdä erillisellä hakemuksella ei heidän mielestä ole tyydyttävää lukuun ottamatta niitä tapauksia, jossa vanhemmuusnimike muutetaan taannehtivasti. Nimike tulisi antaa vastaamaan henkilön juridista sukupuolta hetimiten. He esittävät myös huolen siitä, että juridisen sukupuolensa korjanneen henkilön tausta voi edelleen paljastua monessa eri tilanteessa, koska laki ei sisällä riittävää suojaa näiden tietojen merkinnän osalta. He kehottavat, että Sosiaali- ja terveysvaliokuntaa esittämään tämän momentin osalta tietoturvaa siten, että nimike korjataan viranomaisten toimesta, ellei henkilö tätä korjausta erikseen vastusta. Amnesty Internationalin mukaan hallituksen esittämä malli erillisen vanhemmuusnimikkeen luomisesta perheoikeudellista asemaa koskevien tietojen rinnalle ja käyttöönoton vapaaehtoisuus eivät turvaa riittävästi transtaustaisten vanhempien ja heidän lastensa oikeuksia.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että esityksen mukaan alkuperäiset lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevat tiedot, jotka kuvaavat vanhemmuuslain (775/2022) mukaan määräytynyttä vanhemmuutta, säilyisivät ennallaan väestötietojärjestelmässä. Nämä tiedot esitetään säilytettäväksi, sillä osa viranomaisista tarvitsee jatkossakin tarkkoja perheoikeudellisia tietoja. Tällaisia viranomaisia voidaan arvioida olevan esimerkiksi Kela, kunnalliset lastenvalvojat ja kunnallinen terveydenhuolto, joka on jatkossa hyvinvointialueiden järjestämisvastuulla, sekä esimerkiksi tuomioistuimet. Osalle tietoja vastaanottavista tahoista riittäisi kuitenkin vain vanhemmuusnimikettä koskeva tieto, eivätkä ne tarvitsisi tarkempaa lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevaa tietoa. Näin on arvioitu olevan joissain kunnan palveluissa, arviolta vähintään kymmenissä mutta mahdollisesti jopa sadoissa palveluissa.

Tieto muuttuneesta vanhemmuusnimikkeestä voi paljastaa henkilön transtaustan. Tämän on arvioitu edellyttävän kyseisen tiedon luovuttamista koskevaa sääntelyä, jollaista esityksessä ehdotetaan. Myös muuttunut vanhemmuusnimike yhdistettynä yksityiskohtaisiin lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskeviin tietoihin voi paljastaa henkilön transtaustan ja siksi yksityiskohtaisia lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevia tietoja tulisi luovuttaa vain niitä tarvitseville tahoille. VTJ-lain tietojen luovuttamista koskevien säännösten on arvioitu hallituksen esityksessä ja arvioidaan yhä riittävästi turvaavan lapsen ja vanhemmuusnimikettään muuttaneen vanhemman yksityisyyttä ja henkilötietojen suojaa tältä osin.

Esityksellä pyritään parantamaan henkilön yksityiselämän suojaa sillä, että henkilö voi halutessaan muuttaa vanhemmuusnimikkeen, eikä hänen transtaustansa tällöin ilmene lapsen päivittäisiä asioita hoitaessa. Käytännön toimeenpanon osalta ministeriö tuo kuitenkin esiin sen, että koska vanhemmuusnimikettä koskevan tietosisällön käyttöönotto olisi vapaaehtoista ja väestötietojärjestelmästä tietoa saavien organisaatioiden itsensä päätettävissä, voidaan vaikutuksien henkilön yksityisyyden suojaan tältä osin arvioida toteutuvan vähitellen ja myös riippuen viranomaisesta, jonka kanssa kyseinen henkilö asioi.

Valmistelussa selvitettiin eri vaihtoehtoja vanhemmuusnimikkeen muuttamiseen ja myös perheoikeudelliseen asemaan liittyvien tietojen sukupuolituksen muuttaminen oli esillä yhteä vaihtoehtona. Tämän vaihtoehdon arvioitiin olevan kuitenkin tietojen luotettavuuden näkökulmasta heikompi ratkaisu kuin nyt valittu vaihtoehto eikä sillä olisi saavutettu laajempaa yksityisyydensuojaa sukupuolen korjaamista koskevissa tilanteissa. Lisäksi pohdittiin väestötietojärjestelmään tallennettavien perheoikeudellista asemaa koskevien tietosisältöjen eriyttämistä toisistaan, mutta sitä vaihtoehtoa ei arvioitu voitavan toteuttaa ehdotetussa siirtymäajassa ja sen kustannukset ovat ehdotetuista vaihtoehdoista selkeästi suurimmat.

Sukupuolitetut vanhemmuusnimikkeet perustuvat voimassa olevaan vanhemmuussääntelyyn, eikä tähän lähtökohtaan ole esitetty muutosta 1.1.2023 voimaan tulevan vanhemmuuslain myötä. Vanhemmuuslaissa säännökset on pyritty kirjoittamaan sukupuolineutraaliin muotoon siten, että niissä viitataan nais- tai miessukupuoleen vain siltä osin kuin se on välttämätöntä.

Hallituksen esityksestä annetun lausuntopalautteen perusteella arvioitiin sitä, tulisiko vanhemmuusnimikkeiden muuttamisessa olla lähtökohtana hakemusmenettelyn sijaan rekisteröidyn ilmoitus muuttuneiden olosuhteiden vuoksi tehtävästä uudesta rekisterimerkinnästä, josta säädetään VTJ-lain 75 §:ssä. Esityksessä päädyttiin pitäytymään hakemusmenettelyssä, sillä kyseessä ei olisi alun perinkään henkilön itsensä ilmoittama tieto vaan lapsen ja vanhemman perheoikeudellisten tietojen perusteella viranomaisen lisäämä tieto. Sen muuttaminen ei myöskään olisi mahdollista kaikille, vaan ainoastaan sukupuolensa vahvistaneille henkilöille.

Valtiovarainministeriö nostaa lausunnossaan esiin, että väestötietojärjestelmästä luovutettavien tietojen käyttötarkoitussidonnaisuuden sekä tietojen minimointiperiaatteen mukaisesti väestötietojärjestelmästä voidaan luovuttaa jatkossa ainoastaan vanhemmuusnimiketieto tilanteissa, joissa laajempia perheoikeudellista asemaa kuvaavia tietoja ei tarvita. Tämä edellyttäisi muutoksia tällaisten tahojen väestötietojärjestelmästä saatavien tietojen käsittelyyn sekä käytössä olevasta väestötietojärjestelmän tietopalvelutuotteesta riippuen muutoksia myös tietojärjestelmiin. Tällaisessa tilanteessa vanhemmuusnimiketiedon käyttöönotto ei olisi vapaaehtoista siten kuin hallituksen esityksessä kuvataan. Jos merkittävä osa näistä palveluista vastaanottaa nykyisin väestötietojärjestelmän perheoikeudellista asemaa kuvaavia tietoja, olisi muutoksen toteuttamiselle ja käyttöönotolle ehdotettu noin 12 kuukauden siirtymäaika todennäköisesti liian lyhyt. Riittävän siirtymäajan pituuden ja säännösten voimaantuloajankohdan määrittämiseksi olisi arvioitava miten paljon todellisuudessa on tahoja, jotka jatkossa tarvitsisivat väestötietojärjestelmästä vanhemmuusnimiketiedon perheoikeudellista asemaa kuvaavien tietojen sijaan ja mikä on näiden tahojen tarvitsema siirtymäaika tarvittavien muutosten toteuttamiseen ja käyttöön ottamiseen.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että kun vanhemman vanhemmuusnimike ei vastaa hänen oikeudellista sukupuoltaan, paljastuu vanhemman transtausta hänen hoitaessa lapsensa asioita. Tämä altistaa sekä vanhemman että lapsen syrjinnälle ja yksityisyyden suojan loukkauksille. Tavoitteena on vahvistaa henkilön yksityisyyden suojaa siten, että henkilön vanhemmuusnimike voitaisiin muuttaa väestötietojärjestelmään vastaamaan vahvistetun sukupuolen mukaista nimikettä.

Tämä edellyttäisi uuden vanhemmuusnimikettä koskevan tietosisällön luomista väestötietojärjestelmään. Sen käyttöönotto väestötietojärjestelmästä tietoja vastaanottavissa organisaatioissa olisi kuitenkin vapaaehtoista. Väestötietojärjestelmästä tietoa vastaanottavat tahot eroavat toisistaan sen osalta, miten tiedonsaanti väestötietojärjestelmästä on ratkaistu. Niissä organisaatioissa, jotka käyttävät selainkäyttöistä VTJkyselyä, uuden vanhemmuusnimikettä koskevan tietosisällön käyttöönotto olisi mahdollista ilman tietojärjestelmämuutoksia tai niistä aiheutuvia kustannuksia. Muissa organisaatioissa tietosisällön käyttöönotto jäisi sen varaan, muuttavatko organisaatiot tietojärjestelmiään tai niiden ja väestötietojärjestelmän välisiä rajapintoja. Tietosisällön käyttöönoton edellyttämien muutosten laajuus ja muutosten kustannukset riippuisivat kunkin organisaation tietojärjestelmistä. Koska tietosisällön käyttöönottoon ei velvoitettaisi, eikä sille asetettaisi määräaikaa, on hallituksen esityksessä arvioitu, että sen käyttöönotto olisi tarkoituksenmukaista ja kustannustehokkainta toteuttaa uusien tietojärjestelmien käyttöönoton tai muiden laajempien tiedonhallinnallisten uudistusten yhteydessä.

Väestötietojärjestelmästä tietoa vastaanottavat tahot eroavat toisistaan myös sen osalta, kuinka tarkkaa tietoa lapsen ja vanhemman perheoikeudellisesta asemasta he tarvitsevat. Osa viranomaisista tarvitsee jatkossakin tarkkoja perheoikeudellisia tietoja. Osalle tietoja vastaanottavista tahoista riittäisi vanhemmuusnimikettä koskeva tieto, eivätkä ne tarvitsisi tarkempaa lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevaa tietoa. Näin on arvioitu olevan joissain kunnan palveluissa, arviolta vähintään kymmenissä mutta mahdollisesti jopa sadoissa palveluissa. Osalle tahoista taas tieto huoltajuudesta on merkityksellinen. Näin on arvioitu olevan esimerkiksi opetustoimen osalta. Eri organisaatioiden tarpeita koskien lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevien tietojen laajuutta ei ole pystytty esityksen valmistelussa hallituksen esityksessä kuvattua tarkemmin arvioimaan.

Väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetussa laissa (661/2009, jäljempänä VTJ-laki) säädetään tietojen luovuttamisesta eri tilanteissa. VTJ-lain 28 §:ssä on säännökset tietojen luovuttamisen yleisistä edellytyksistä, joiden mukaan muun muassa väestötietojärjestelmästä luovutettavan tiedon tulee olla tarpeellinen siihen käyttötarkoitukseen, johon se luovutetaan. VTJ-laissa on lisäksi erillinen 29 § koskien tietojen luovuttamista viranomaistehtävän hoitamiseen.

Kuten valtiovarainministeriö tuo esiin, olisi arvioitava miten paljon on tahoja, jotka jatkossa tarvitsisivat väestötietojärjestelmästä vanhemmuusnimiketiedon perheoikeudellista asemaa kuvaavien tietojen sijaan ja mikä on näiden tahojen tarvitsema siirtymäaika tarvittavien muutosten toteuttamiseen ja käyttöön ottamiseen. Tarkkoja arviota mahdollisten muutosten kustannuksista ei kuitenkaan ole ollut saatavilla. Valmistelun aikana järjestetyssä kuulemistilaisuudessa esitettiin kustannusarvioksi sille, että uusi tieto olisi hyödynnettävissä sitä vastaanottavilla tahoilla 20 000–50 000 euroa/järjestelmä. Esimerkiksi Apotin osalta tämä tarkoittaisi muutoksen tekemistä jokaisen kunnan järjestelmään. Siirtymäajan osalta katsottiin, että sen tulisi olla selkeästi ehdotettua pidempi, esimerkiksi viisi vuotta. Pidempi siirtymäaika vähentäisi myös muutoksista syntyviä kustannuksia. Toisaalta tilaisuudessa tuotiin esille, että uuden tietokentän lisääminen voitaisiin toteuttaa osana suurempia vuosipäivityksiä, mikäli aikataulu muutokselle kyseissä järjestelmässä ei ole tiukka. Tämäkin aiheuttaisi kustannuksia. Aihetta on pyritty hallituksen esityksen valmistelun aikana selvittämään, mutta sitä ei ole hallituksen esityksessä kuvattua tarkemmin pystytty arvioimaan (asiaa kuvattu HE s. 58-59, 62-65 ja 88).

Mikäli taholla on käytössä VTJkysely, ei muutoksia tietojärjestelmiin tarvita. Mutta mikäli taholla on käytössä VTJ-kyselyrajapinta tai väestötietojärjestelmän muutostietopalvelu edellyttäisi se muutoksia tietojärjestelmiin. Digi- ja väestötietovirastolta saadun selvityksen mukaan muutostietopalvelun osalta perhesuhdetietoja koskevia tietoryhmiä luovutetaan uusille hyvinvointialueille (20), kuntayhtymille/sairaanhoitopiireille (20) ja kunnille (yli 300). Kaikkiaan näille toimitetaan yli 500 aineistoa. Perhesuhdetietoja luovutetaan myös ainakin seuraaville viranomaisille: Kela, Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos THL, Verohallinto, Valtiokonttori, Tilastokeskus, Poliisin rekisterit, Opetushallitus, Ev.lut. kirkon jäsenrekisteri, Ortodoksisen kirkon jäsenrekisteri, Oikeushallinnon rekisterit, Eläketurvakeskus, Vakuutuskeskus ja KEVA. Perhesuhdetietoja hyödynnetään toimijakohtaisesti kymmenissä tai sadoissa tietojärjestelmissä. Dvv toimittaa ainakin joillekin asiakkaille laajan tietoaineiston,

josta asiakas itse jakaa sen sisältöä sisäisesti organisaatiossa eteenpäin kunkin järjestelmän/palvelun/toiminnon edellyttämässä laajuudessa. Tämä voi tarkoittaa laajempien perhesuhdetietojen jakamista vtj:stä asiakkaalle ja asiakas toimittaa sitten joillekin toiminnoille pelkät vanhemmuusnimiketiedot. Näin ollen vaadittavien tietojärjestelmämuutoksien määrä kasvaa hyvin suureksi. Uusi käyttöönotossa oleva VTJ-muutosrajapinta tulee korvaamaan nykyisen muutostietopalvelun henkilötietojen osalta vuoden 2024 loppuun mennessä. Tämä edellyttää myös muutoksia tietoja vastaanottavissa tahoissa. Tässä yhteydessä olisi tietojen vastaanottavien tahojen mahdollista tehdä myös muutoksia tietojärjestelmiinsä, jotta he pystyvät jatkossa vastaanottamaan vanhemmuusnimikettä koskevaa tietoa.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että se ei kannata vanhemmuusnimikettä koskevan tiedon vastaanottamisen velvoittamista, sillä tarvittavaa siirtymäaikaa, kustannuksia ja tarkkaa määrää tietojärjestelmämuutoksia vaativista tahoista ei ole hallituksen esityksen valmistelun eikä eduskuntakäsittelyn aikana tämän tarkemmin pystytty arvioimaan. Ministeriö toteaa kuitenkin, että muuttuvaan lainsäädäntöön tulee eri yhteiskunnan toimijoiden vastata. Tähän uusi VTJ-muutosrajapinnan edellyttämät tietojärjestelmämuutokset loisivat hyvän mahdollisuuden. Myös tietojen käyttötarkoitussidonnaisuuden ja tietojen minimoinnin periaatteen mukaisesti tietojärjestelmämuutokset vanhemmuusnimikkeen vastaanottamiseksi olisivat tarpeen. Luonnollisten henkilöiden suojelusta henkilötietojen käsittelyssä sekä näiden tietojen vapaasta liikkuvuudesta ja direktiivin 95/46/EY kumoamisesta annetun Euroopan parlamentin ja neuvoston asetuksen (EU) 2016/679 (yleinen tietosuoja-asetus) käyttötarkoitussidonnaisuusperiaatteen mukaan henkilötiedot on kerättävä tiettyä, nimenomaista ja laillista tarkoitusta varten, eikä niitä saa käsitellä myöhemmin näiden tarkoitusten kanssa yhteensopimattomalla tavalla; myöhempää käsittelyä yleisen edun mukaisia arkistointitarkoituksia taikka tieteellisiä tai historiallisia tutkimustarkoituksia tai tilastollisia tarkoituksia varten ei katsota 89 artiklan 1 kohdan mukaisesti yhteensopimattomaksi alkuperäisten tarkoitusten kanssa (5 artiklan 1 kohdan b alakohta). Tietojen minimoinnin periaatteen mukaan henkilötietojen on oltava asianmukaisia ja olennaisia ja rajoitettuja siihen, mikä on tarpeellista suhteessa niihin tarkoituksiin, joita varten niitä käsitellään (5 artiklan 1 kohdan c alakohta).

Tyypillisesti Digi- ja väestötietovirasto toimittaa VTJ-tietopalveluasiakkaalle laajan tietoaineiston ja asiakas itse jakaa tämän jälkeen aineiston sisäisesti eteenpäin kunkin järjestelmän, palvelun tai toiminnon edellyttämässä laajuudessa noudattaen käyttötarkoitussidonnaisuuden periaatetta. Asiakkaiden on näissä tilanteissa toteutettava tietojärjestelmämuutoksia laajemmin kuin vain VTJ-aineistoja suoraan vastaanottavissa palveluissa ja näiden muutosten tekemiselle voisi olla tarpeen varata hallituksen esityksessä esitettyä pidempi siirtymäaika. Sosiaali- ja terveysministeriö esittää valiokunnan harkittavaksi vanhemmuusnimikkeen siirtymäajan pidentämistä. Perusteena ehdotukselle on, että uuden VTJ-muutosrajapinnan edellyttämät tietojärjestelmämuutokset olisivat tietoja vastaanottavissa tahoissa tehtynä vuoden 24 loppuun mennessä VTJ-muutosrajapinnan käyttöönoton takaraja aiheuttaa joka tapauksessa muutostarpeita asiakkaille, jolloin voisi olla perusteltua siirtää vanhemmuusnimikkeen soveltamista myös tähän ajankohtaan. Ennen lain voimaantuloa voitaisiin kuitenkin ryhtyä lain täytäntöönpanon edellyttämiin toimiin kuten tietojärjestelmämuutoksien tekemiseen. Sosiaali- ja terveysministeriö tuo kuitenkin esiin, että

tässä yhteydessä ei ole voitu varmistua siitä, että tällainen ehdotettu siirtymäaika olisi ongelmaton tai riittävä kaikille perhesuhdetietoja käyttäville toimijoille kaikissa tilanteissa siirtyä vanhemmuusnimiketiedon käyttöön. Lisäksi ministeriö tuo esiin, että Digi- ja väestötietovirasto voi joutua arvioimaan vuodesta 2025 alkaen tietojen luovuttamismahdollisuuksia toimijoille, jotka eivät vielä silloinkaan pysty käsittelemään vanhemmuusnimiketietoja, mutta eivät olisi minkään toimintonsa tai palvelunsa osalta oikeutettuja käyttötarkoituksensa perusteella laajempiin lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskeviin tietoihin. Toisaalta soveltamisajan pitäminen nykyisessä vuodessa lain voimaantulosta, mahdollistaisi vanhemmuusnimikkeen käyttöönoton nopeammin niissä tahoissa, jotka ovat jo siinä vaiheessa tehneet tarvittavat tietojärjestelmämuutokset. Tämä nopeuttaisi henkilön yksityisyyden suoja paranemista.

Mikäli valiokunta katsoo, että vanhemmuusnimikkeen soveltamisen ajankotaa tulisi siirtää, tulisi lakiehdotuksen 1 8 §:n voimaantuloa koskevaa pykälää muuttaa sen 3 momentin osalta. Sen muotoilu voisi olla seuraava:

Lakiehdotus 1: 8:n 3 momentti:

Tämän lain 5 §:ää sovelletaan vasta 1 päivästä tammikuuta 2025.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että mikäli valiokunta katsoo, että soveltamisen ajankohtaa tulisi siirtää hallituksen esityksessä ehdotettua pidemmälle, olisi samassa yhteydessä tarpeen siirtää myös 7. lakiehdotuksen 13 ja 40 §:n soveltaminen alkamaan samaan aikaan.

Tampereen yliopistollisen sairaalan ylilääkäri Kaltialan mukaan lakiesityksen perusteluissa ei ole asianmukaisella tavalla kiinnitetty huomiota siihen, millaista kuormitusta alaikäiselle lapselle voi aiheutua, jos vanhemman muuttaessa oikeudellista sukupuoltaan hänen vanhemmuutensa lasta koskevissa asiakirjoissa muutetaan äidistä isäksi tai päinvastoin. Asialla voi olla merkitystä lapsen identiteetin kannalta. Vanhemmuutta kuvaavan nimikkeen muuttamisen asiasta lapsen kannalta tulee hankkia riippumattomien lastenpsykiatrian ja kehityspsykologian asiantuntijoiden lausunnot. Suomen lastenlääkäriyhdistyksen mukaan vanhemmuusnimikkeen muutoksen yhteydessä on turvattava lapsen aineellisoikeudellinen asema.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että hallituksen esityksen sivuilla 69-71 on arvioitu lakiehdotuksen vaikutuksia lapsiin tilanteissa, joissa lapset ovat sukupuolen vahvistamista hakevan lapsena. Esityksellä muuhun lainsäädäntöön ehdotetuilla muutoksilla pyritään varmistamaan, ettei vanhemmuusnimikkeen muutoksella ole vaikutuksia lapsen oikeudelliseen asemaan. Erikseen on katsottu tarpeelliseksi selvittää, mitä käytännön vaikutuksia vanhemmuusnimikkeen muutoksilla voi olla lasten arkeen ja hyvinvointiin. Tätä tiedusteltiin lapsilta lausuntokierroksen aikana järjestetyssä verkkokuulemisessa, jonka sosiaali- ja terveysministeriö toteutti. Vastaajista suurin osa piti tärkeänä mahdollisuutta muuttaa vanhemmuusnimike. Tuloksia on kuvattu tarkemmin hallituksen esityksen sivuilla 70-71.

Ulkomaisen päätöksen tunnustaminen

Transfeminiinit ry pitää ulkomaisen päätöksen tunnustamista (6 §) tärkeänä kohtana laissa, ja sen toteutuminen on varmistettava kaikissa tapauksissa. Nykyinen käytäntö, jossa vastaava pykälän pitäisi taata tämä oikeus ei toimi, mistä heillä on valitettavia tapauksia tiedossa. Tältä osin on varmistettava se, että tämä menettely jatkossa on voimassa iästä riippumatta. Seta katsoo, että lainvalmistelussa ei ole riittävästi kiinnitetty huomiota siihen tosiasiaan, että joissakin maissa juridinen sukupuoli voidaan vahvistaa joksikin muuksi kuin naiseksi tai mieheksi. Tällainen päätös tulisi voida tunnustaa oikein myös Suomessa. Tähän ongelmaan hallituksen esitys ei tarjoa ratkaisua. Seta katsoo, että ongelma tulisi ratkaista säätämällä Suomessa muusta oikeudellisesti tunnustettavasta sukupuolikategoriasta naisen ja miehen lisäksi.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että sukupuolen vahvistamista koskevan lain 6 §:n 1 momentin mukaan, jos henkilö on vieraassa valtiossa tehdyllä ja siinä valtiossa voimassa olevalla päätöksellä vahvistettu kuuluvaksi toiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on Suomen väestötietojärjestelmään merkitty, päätös tunnustetaan Suomessa ilman eri vahvistusta, jos henkilö oli päätöstä tehtäessä sen valtion kansalainen tai hänellä oli asuinpaikka siinä valtiossa, jossa päätös tehtiin. Ehdotettavan lain 6 §:n 2 momentin mukaan päätöksenä, jota 1 momentissa tarkoitetaan, pidetään tuomioistuimen ja muun viranomaisen päätöstä tai muuta toimenpidettä tai rekisteröintiä, jos henkilön sukupuoli katsotaan tällaisen toimenpiteen seurauksena vahvistetuksi siinä valtiossa, jossa päätös, toimenpide tai rekisteröinti tehtiin.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että hallituksen esityksen perustelujen mukaan joissain maissa on myös alaikäisen mahdollista vahvistaa sukupuoli toiseen. Mikäli alaikäisen henkilön sukupuoli on vahvistettu ulkomailla ja päätöksen tunnustamista haettaisiin Suomessa, tulisi päätös tunnustaa Suomessa, mikäli ulkomaisen päätöksen tunnustamisedellytykset muutoin täyttyisivät.

Ministeriö toteaa, että lakiehdotuksella ei ehdoteta muutettavan sitä lähtökohtaa, että Suomen oikeusjärjestyksessä väestötietojärjestelmään rekisteröitävinä sukupuolina tunnistetaan kaksi sukupuolta. Jos oikeusjärjestyksen halutaan tunnustavan kolmannen/muun sukupuolen, vaatisi asia erillisvalmistelun.

Vaikutusten arviointi

Sateenkaariperheet ry nostaa esiin, että vaikutusarvioinnissa todetaan, että taloudelliset vaikutukset hedelmöityshoitoklinikoihin olisivat niin pienet, että esitys ei aiheuta tarvetta muutoksille hyvinvointialueiden rahoitukselle. He toteavat, että julkisten hedelmöityshoitojen resurssit ovat jo valmiiksi niin riittämättömät, että julkisten klinikoiden hoitopäätökset perustuvat nykyisellään erittäin tiukalle kriteeristölle, joka rajaa kokonaisia asiakasryhmiä jo nyt kokonaan hoitojen ulkopuolelle yhdenvertaisuusperiaatteen näkökulmasta ongelmallisella tavalla.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että esityksen tavoitteena on muun muassa selventää sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksia tältä osin, jonka vuoksi se voi vaikuttaa hedelmöityshoitoklinikoiden toimintaan lisääntyneinä hoitoon hakeutuvien määrinä. Toisaalta esityksessä ei kuitenkaan oteta kantaa valtakunnallisiin yhtenäisiin kiireettömän hoidon perusteisiin tai muihin suosituksiin, jotka määrittävät sitä, millä edellytyksillä henkilö voi

saada julkisin varoin tuettavia hedelmöityshoitoja. Palkossa valmistellaan suositusta, jossa otetaan kantaa hedelmöityshoitojen kuulumisesta julkisen terveydenhuollon palveluvalikoimaan.

Myös ennakoivan sukusolujen tallettamisen voidaan arvioida lisääntyvän, kun sukupuoltaan vahvistavalta henkilöltä ei edellytetä lisääntymiskyvyttömyyttä. Esityksen vaikutusten arvioidaan kuitenkin olevan tältä osin pieniä, eikä esitys ei aiheuta tarvetta muutoksille hyvinvointialueiden rahoitukseen.

Valtiotieteiden tohtori ja sosiologian tutkija Hart toteaa, että koska sukupuolierityisistä tiloista on vain hyvin vähän lainsäädäntöä (esimerkiksi vankeuslaki 767/2005, jonka mukaan miehet ja naiset on pidettävä eri asunto-osastoissa), tulee pohtia tarkkaan, millaiset vaikutukset sekä HE 189/2022:lla että mahdollisella myöhemmin ehdotettavalla sukupuolitettuja tiloja koskevalla lainsäädännöllä on yhteiskunnassa naisille, sukupuolivähemmistöihin identifioituville ja miehille. Hän tuo myös esiin, että HE 189/2022:ssä tehty sukupuolivaikutusten arviointi oli suppea eikä juurikaan kattanut naisiin, tyttöihin, miehiin ja poikiin ryhminä kohdistuvia vaikutuksia.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että hallituksen esityksessä on arvioitu sen vaikutuksia sukupuolten tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen sivulta 66 alkaen. Lakiehdotuksen merkittävimmät vaikutukset kohdistuvat sukupuolensa toiseksi vahvistaviin henkilöihin, jonka vuoksi myös sukupuolivaikutusten arvioinnissa on tuotu lakiehdotuksen vaikutuksia heihin esiin. Sosiaali- ja terveysministeriö tuo myös esiin, että lakiehdotuksen vaikutuksia on käsitelty myös muualla hallituksen esityksen pääasialliset vaikutukset kappaleessa.

Muut huomiot

Hallituksen esityksessä on arvioitu sukupuolen vahvistamisen helpottamisen voivan lisätä mahdollisuutta menettelyn väärinkäytöksille (s. 66). Lakivaliokunta tuo esiin, että sukupuolen vahvistamismenettelyn toimivuutta ja vaikutuksia on kuitenkin tärkeää seurata jatkossa tältäkin osin.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että lainmuutosten vaikutusten jälkiseuranta kuuluu osana lainsäädäntöprosessiin ja ministeriö pitää sukupuolen vahvistamismenettelyn toimivuuden seuraamista tärkeänä.

Valtiovarainministeriö tuo esiin, että eduskunnan käsiteltävänä on valtiovarainministeriössä valmisteltu hallituksen esitys VTJ-lain muuttamisesta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi (HE 132/2022 vp.). Kumpikin hallituksen esitys, nyt käsittelyssä oleva HE että HE 132/2022 vp, sisältää ehdotuksen VTJ-lain 40 §:n muuttamiseksi. Hallituksen esitysten muuttuneiden käsittely- ja tavoiteltujen voimaantuloajankohtien vuoksi valtiovarainministeriö ehdottaa, että kaikki näissä hallituksen esityksissä ehdotetut muutokset 40 §:ään toteutettaisiin HE 189/2022 vp:n käsittelyn yhteydessä. Näin vältettäisiin riski samaan aikaan eri hallituksen esityksillä tehtävien säännösmuutosten yhteensovittamisongelmasta. Seta tuo lausunnossaan esiin, että nyt esityksessä viitataan transseksuaalin sukupuolen vahvistamista koskevaan tietoon – Seta ehdottaa, että tältä osin muutetaan niin, että poistetaan sana transseksuaalin (vanhentunut käsite, joka poistetaan vahvistamista koskevan lain nimestäkin).

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että se yhtyy valtiovarainministeriön ehdotukseen tehdä VTJ-lain 40 §:ään molemmissa esityksissä ehdotettavat muutokset HE 189/2022 vp:n käsittelyn yhteydessä. Tämä tarkoittaisi sitä, että VTJ-lain 40 §:n 1 momenttiin tehtäisiin tässä hallituksen esityksessä ehdotetun lisäksi HE 132/2022 vp:ssä ehdotettu terminologinen muutos, jossa VTJ-lain 40 §:n 1 momentista poistettaisiin sana transseksuaali ja lisättäisiin sana henkilön seuraavasti:

> Väestötietojärjestelmään talletettu *henkilön* sukupuolen vahvistamista koskeva tieto, sekä tieto hänellä välittömästi ennen sukupuolen vahvistamista olleesta entisestä henkilötunnuksesta ja mahdollisesta entisestä etunimestä sekä tieto aiemmasta vanhemmuusnimikkeestä voidaan luovuttaa vain:

Professori Puolimatkan mukaan oikeudellisen sukupuolen ei tulisi perustua sukupuoli-identiteettiin vaan biologiseen sukupuoleen. Perusteluina hän tuo esiin muun muassa, että lakiesityksen keskeinen ongelma on sen perustana oleva käsitesekaannus: sukupuolen käsitettä käytetään sekä biologisesta sukupuolesta että tunteeseen ja kokemukseen perustuvasta sukupuoli-identiteetistä. Hänen mukaansa sukupuoli-identiteetin pohjalta määräytyvä juridisen sukupuolen käsite mahdollistaa vilpilliset juridisen sukupuolen muutokset sukupuoli-identiteetin käsitteen epämääräisyyden ja todentamattomuuden takia. Sukupuoli-identiteetin varaan rakentuva yhteiskuntajärjestys rajoittaa sanan- ja uskonnonvapautta, koska se pakottaa kaikki yhteiskunnan jäsenet mukautumaan juridiseen fiktioon, että mies voi todella muuttaa sukupuolensa naiseksi ja nainen mieheksi. Hänen mukaansa subjektiiviseen kokemukseen perustuvan sukupuolikäsityksen varaan rakennettu yhteiskuntajärjestys ja virallinen tiedotus on suuri riski erityisesti haavoittuvassa asemassa oleville lapsille ja nuorille, koska lainsäädännöllä on yhteiskunnassa kasvattava vaikutus. Puolimatkan mukaan mahdollisuus vaihtaa oikeudellista sukupuolta 30 päivän harkinta-ajan jälkeen, tekee mahdolliseksi toistuvat oikeudellisen sukupuolenvaihdokset, jotka kuormittavat järjestelmää ja lisäävät viranomaisten työtä. Kun henkilö saa aina uuden henkilötunnuksen jokaisen sukupuolenvaihdoksen myötä, hän pystyy myös helpommin peittämään mahdollisen rikollisen toimintansa jäljet. Vanki, joka haluaa sabotoida vankilajärjestelmää, voi aiheuttaa kohtuuttomasti rasitteita viranomaisille mielivaltaisella toiminnallaan. Professori Puolimatkan mukaan sukupuolen vahvistamista koskeva laki merkitsee yhteiskunnan sääntöjen uudelleenkirjoittamista: laissa määritellään uudella tavalla, mitä tarkoittaa olla mies tai nainen.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklassa suojataan oikeutta yksityiselämään. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan artikla 8, jonka tulkinnan taustalla on henkilökohtaisen autonomian tärkeä periaate, suojelee myös yksilön henkilökohtaista piiriä, mukaan lukien oikeutta päättää identiteetistään. Sukupuolen oikeudellisen tunnustamisen kieltäminen rikkoo henkilön oikeutta yksityiselämän suojaan. (Christine Goodwin v. The United Kingdom, nro. 28957/95, 11.7.2002, kohta 90.)

Sukupuolen vahvistamisella tarkoitetaan sitä, että henkilön oikeudellinen sukupuoli, eli väestötietojärjestelmään merkitty sukupuoli korjataan vastaamaan hänen sukupuoli-identiteettiään. Sukupuolen vahvistamista koskeva laki liittyy siis henkilön oikeudellisen sukupuolen muuttamiseen. Laki ei koske sukupuolen korjaamiseen liittyviä lääketieteellisiä toimenpiteitä.

Ministeriö toteaa, että lakiehdotuksella ei oteta sananvapauteen eikä uskonnonvapauteen kantaa. Uudistuksella vahvistetaan yksilön itsemääräämisoikeuden toteutumista, syrjimättömyyttä, yksityiselämän suojaa sekä henkilökohtaista koskemattomuutta kansainvälisten ihmisoikeussopimusten sekä perustuslain edellyttämällä tavalla.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että lain mukaan henkilön tulisi osana hakemusta esittää selvitys siitä, että hän kokee kuuluvansa toiseen sukupuoleen. Digi- ja väestötietovirasto voi tarvittaessa pyytää hakijalta lisäselvityksiä. Hallituksen esityksessä on arvioitu sukupuolen vahvistamisen helpottamisen voivan lisätä mahdollisuutta menettelyn väärinkäytöksille. On kuitenkin syytä kiinnittää huomiota sukupuolen vahvistamisen seuraamuksiin, joista DVV informoi hakijaa ennen kuin hakemus voidaan vahvistaa. Kun sukupuoli vahvistetaan, henkilölle luodaan henkilötunnus, eikä vanhaa henkilötunnusta voi saada enää takaisin. Sukupuolen vahvistaminen edellyttää esimerkiksi asiakirjojen kuten passin tai henkilökortin uusimista. Ministeriön toteaa, että useita lakeja on mahdollista käyttää niiden tarkoituksen vastaisesti, mutta erilaisia mahdollisia marginaali-ilmiöitä ei voida pitää perusteena olla edistämättä lainsäädäntömuutoksia. Ehdotetun lain vaikutukset sääntelyn kohderyhmälle on kuitenkin arvioitu olevan huomattavia verrattuna sen mahdollisiin kielteisiin vaikutuksiin.

Väestötietojärjestelmään jää tieto muun muassa henkilön aiemmasta henkilötunnuksesta. Uusi ja vanha henkilötunnus ovat väestötietojärjestelmässä ketjutettuina. Tämä tarkoittaa sitä, että kaikki vanhalle henkilötunnukselle kirjatut tiedot, esimerkiksi vanhemmat, lapset, muutot, siirtyvät ja näkyvät myös uudella henkilötunnuksella, vaikka vanhaa henkilötunnusta ei enää tietojen hakijalle näytetäkään. Lakivaliokunnalle toimitetun lisäselvityksen mukaan, henkilötunnuksen vaihtuminen ei Oikeusrekisterikeskuksen mukaan aiheuta haasteita rikosrekisterin rekisterinpitoon. Jos vanhentunut henkilötunnus tulee tietoja käsiteltäessä eteen, niin henkilön voimassa oleva henkilötunnus haetaan väestötietojärjestelmästä ja rekisteritiedot päivitetään vastaamaan uutta henkilötunnusta. Myös tuomiot, jotka ovat henkilön vanhentuneella henkilötunnuksella tulevat rekisteristä esille. Asiaa on selostettu tarkemmin oikeusministeriön 27.10.2022 päivätyssä lisäselvityksessä sosiaali- ja terveysvaliokunnalle.

Siirtymäsäännökset

Valtiovarainministeriö tuo esiin, että VTJ-lain 13 ja 40 §:ään lakiehdotuksessa 7. ehdotettavia muutoksia olisi järjestelmämuutoksille tarvittavan ajan vuoksi myös alettava soveltamaan myöhemmin ja samaan aikaan kuin sukupuolen vahvistamisesta annettavaan lakiin ehdotettua 5 §:ää. Myös lakivaliokunta esittää sosiaali- ja terveysvaliokunnalle, että 7. lakiehdotuksen voimaantulo porrastetaan lisäämällä voimaantulosäännökseen uusi toinen virke seuraavasti:

> Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 . *Sen 13 §:n 1 momentin 8 kohta ja 40 § tulevat kuitenkin voimaan vasta päivänä kuuta 20 .*

Sosiaali- ja terveysministeriö yhtyy valtiovarainministeriön ja lakivaliokunnan esitykseen. Sosiaali- ja terveysministeriö tuo myös esiin, että 7. lakiehdotuksen johtolauseessa tulisi 13 §:n osalta olla nykyisen 13 §:n 8 kohdan sijaan 13 §:n *1 momentin* 8 kohta.

Digi- ja väestötietovirasto kiinnittää huomiota siihen, että hallituksen esityksen perusteluiden mukaan uusi vanhemmuusnimike lisätään myös kaikille ennen lain voimaantuloa väestötietojärjestelmään rekisteröidyille vanhemmille. Nimikkeen takautuvasta lisäämisestä ei ole säännöstä hallituksen esityksessä. Digi- ja väestötietovirasto pitää perusteltuna, että asiasta säädettäisiin erikseen.

Lakivaliokunnan mukaan asiasta on perusteltua säätää siirtymäsäännöksin. Tämän vuoksi lakivaliokunta esittää sosiaali- ja terveysvaliokunnalle, että 7. lakiehdotuksen voimaantulosäännökseen lisätään uusi 2 momentti esimerkiksi seuraavasti:

> *Edellä 13 §:n 1 momentin 8 kohdassa tarkoitettu vanhemmuusnimike talletetaan säännöksen voimaantullessa lapsen vanhemmalle, jonka vanhemmuuden osoittava 13 §:n 1 momentin 8 kohdan mukainen perheoikeudellista asemaa koskeva tieto on säännöksen voimaantullessa talletettuna väestötietojärjestelmään. Vanhemmuusnimikkeeksi talletetaan lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevan tiedon perusteella joko äiti tai isä. (Uusi 2 mom.)*
>
> Sosiaali- ja terveysministeriö puoltaa tällaisen selkeyttävän muutoksen tekemistä.

Äitiysavustuslaki

Sateenkaariperheet esittää, että äitiysavustuksen ja äitiysavustuslain nimi tulisi muuttaa myös sukupuolineutraaliksi.

> Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että esityksellä tehtäisiin äitiysavustuslakiin välttämättömät muutokset, joilla varmistetaan raskaana olevan henkilön oikeus etuuteen oikeudellisesta sukupuolestaan riippumatta. Laajempi äitiysavustuslain mahdollisten muutostarpeiden arvioiminen ei ole kuulunut tämän hallituksen esityksen valmisteluun.

Laki raskauden keskeyttämisestä

Sateenkaariperheet ry pitää esitetyn kaltaista lainsisäinen soveltamispykälää ongelmallisena. Lähitulevaisuudessa, kun laki täytyy välttämättä uudistaa, pitää poistaa tarpeeton sukupuolitus koko laista, jolloin nyt esitettyä soveltamispykälääkään ei enää tarvittaisi. Amnesty Internationalin mukaan nyt esitetyt muutokset ovat kokonaisuudessaan riittämättömiä turvaamaan terveyttä koskevien kansainvälisten ihmisoikeusnormien toteutumista. Poikkeussäännösten sijaan liitännäislakeja olisi syytä uudistaa kokonaisvaltaisesti. Amnesty kehottaakin uudistamaan aborttilainsäädäntöä kokonaisvaltaisesti naisten, tyttöjen ja kaikkien raskaana olevien henkilöiden itsemääräämisoikeuden täysimääräiseksi toteuttamiseksi.

> Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että raskauden keskeyttämisestä annetun lain sääntely on vanhaa ja se vaatisi myös perusteellista sisällöllistä tarkastelua. Erityisesti lain 2 §:n avaaminen on ongelmallista, koska pykälän sääntelyä tulisi tarkastella ihmisoikeusvelvoitteiden näkökulmasta ja pykälässä käytetty kieli on vanhentunutta ja loukkaavaakin (”vajaamielinen” ja ”häiriintynyt sieluntoiminta”). Tällainen tarkastelu, mukaan lukien mainitun 2 §:n sisällöllinen muuttaminen, ei kuitenkaan kuulunut tämän hallituksen esityksen valmisteluun. Tämän vuoksi raskauden keskeyttämistä koskevan lain kohdalla on

päädytty erilliseen uuteen pykälään sen soveltamisesta sukupuolensa vahvistaneisiin sen sijaan, että koko laki olisi muutettu sukupuolineutraaliksi.

Ministeriö kuitenkin tuo esiin, että osana OmaTahto – kansalaisaloitteen (KAA 8/2020 vp) eduskuntakäsittelyä eduskunta hyväksyi lakiin raskauden keskeyttämisestä muutokset, jossa viittaukset naisiin muutettiin viittaamaan ”raskaana oleviin” niissä pykälissä, joihin tulisi muutoksia kansalaisaloitteen käsittelyn myötä. Tämän seurauksena enää vain parissa kohtaa laissa viitataan naiseen, mutta näiden viittausten takia ehdotettu 14 a § on edelleen tarpeellinen, sillä sen säätäminen liittyy rikosoikeudessa edellytettyyn täsmällisyyteen ja tarkkarajaisuuteen lain henkilöllisen soveltamisalan osalta. Eduskunta hyväksyi osana kansalaisaloitteen käsittelyä lausuman, jonka mukaan eduskunta edellyttää että valtioneuvosto käynnistää välittömästi valmistelun raskauden keskeyttämisestä annetun lain laajemmasta kokonaisuudistuksesta tavalla, joka edelleen vahvistaa raskaana olevan itsemääräämisoikeutta.

Laki väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetun lain muuttamisesta

Trasek ry tuo lausunnossaan esiin, että väestötietojärjestelmään merkittävä erillinen tieto sukupuolen vahvistamisesta on vaarallinen. Trasek ry perustelee asiaa sillä, että asenteet voivat melko nopeastikin muuttua sellaisiksi, että tällaista rekisteriä saatetaan käyttää nimellisen tarkoituksensa vastaisesti mahdollistamaan sukupuolivähemmistöjen tunnistamista ja syrjintää. Merkinnälle ei myöskään ole missään vaiheessa esitetty painavia perusteita, eikä sitä säädettäessä kuultu näiden vähemmistöjen mielipidettä. Lisäksi luovutusrajoitusten syyt ovat pohjimmiltaan sellaisia, että ne koskevat yhtä lailla muita, jotka joutuvat vaihtamaan henkilötunnustaan. Rajoitukset olisikin luontevampaa kirjata yleisinä. Transfeminiinit ry kehottaa sosiaali- ja terveysvaliokuntaa esittämään myös lain 40 § 2 momentin poistoa, tai esittämään asiassa toimenpidearviota, jolla voidaan varmistaa, että lainkohdan mainitun mukaisesti ei tietoja sukupuolensa korjanneista luovuteta siinä laajuudessa, kun mitä lainkohta nykyään mahdollistaa. Transihmisten taustatietojen asiaton luovuttaminen voi huomattavalla tavalla vahingoittaa niin heidän turvallisuuttansa, kun oikeuksiansa. Amnesty Internationalin mukaan ihmisoikeusnormien mukaan kaiken sukupuolimerkinnän tai nimen muuttamista koskevan tiedon tulisi olla salassa pidettävää, ja sen ei tulisi olla saavutettavissa kolmansille osapuolille ilman asianomaisen henkilön etukäteen antamaa, vapaata ja tietoon perustuvaa suostumusta, ellei oikeus näin erikseen määrää.

Lakivaliokunta korostaa lausunnossaan, että tiedot, joista käy ilmi sukupuolen vahvistaminen, ovat arkaluonteisia, minkä vuoksi niitä tulee luovuttaa vain tarkoin rajatuissa tapauksissa. Lakivaliokunta korostaa asiaa myös vanhemmuuden määräytymistä ja vanhemmuusnimikettä koskevassa arviossaan.

Oikeus olla -aloite ottaa kantaa Digi- ja väestötietoviraston (DVV) ylläpitämään tietokantaan sukupuoltaan oikeudellisesti korjanneista ihmisistä. Kyseessä on siis käytäntö, jossa nykyisin sukupuolen juridisen korjaamisen jälkeen väestötietojärjestelmään jätetään merkintä korjaamisen tapahtumisesta. Näin syntyy niin kutsuttu transrekisteri, joka on nykyisessä muodossaan hyvin vakava turvallisuusriski. Oikeus olla -kansalaisaloitteessa esitetään, että tällainen tilastointi sukupuolen juridisesta korjaamisesta poistetaan väestötietojärjestelmästä pikimmiten. Myös oikeusministeriö lausuu asiasta kansalaisaloitetta koskevassa asiantuntijalausunnossaan ja tuo esiin, että kyseistä ehdotusta tietojen säilyttämisestä olisi syytä tarkastella lähemmin perustuslakivaliokunnan arkaluonteisia tietoja koskevan tulkintakäytännön valossa ja sen

suhteen, mitä muita vaikutuksia mahdollisesti muuhun lainsäädäntöön sukupuolen vahvistamista koskevien tietojen säilyttämisellä olisi, ottaen huomioon myös tietojärjestelmän luonteen ja tarkoituksen.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että hallituksen esityksessä laiksi sukupuolen vahvistamisesta ei ehdoteta muutoksia sukupuolen vahvistamista koskevien tietojen säilytystä koskevaan sääntelyyn, lukuun ottamatta tietoa aiemmasta vanhemmuusnimikkeestä koskevaa muutosehdotusta. Kyseisestä lainsäädännöstä vastaa valtiovarainministeriö. Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa kuitenkin, että VTJ-laki sisältää säännöksiä tietojen luovuttamisesta ja luovuttamisen rajoituksista.

VTJ-lain 28 §:ssä säädetään tietojen luovuttamisen yleisistä edellytyksistä. Pykälä saatettiin lailla 55/2019 vastaamaan EU:n yleisen tietosuoja-asetuksen vaatimuksia. VTJ-lain 28 §:n 1 momentin mukaan väestötietojärjestelmän tietoja voidaan luovuttaa vain, jos VTJ-laissa säädetyt edellytykset tietojen luovuttamiselle ovat olemassa. Väestötietojärjestelmästä luovutettavan tiedon tulee olla tarpeellinen siihen käyttötarkoitukseen, johon se luovutetaan. Luovutettaessa erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvia tietoja on varmistettava, että vastaanottajalla on tietosuoja-asetuksen tai tietosuojalain mukainen oikeus käsitellä tietoja. Erityisinä henkilötietoryhminä tietosuoja-asetuksessa mainitaan muun muassa luonnollisen henkilön seksuaalista käyttäytymistä ja suuntautumista koskevat tiedot. Edellä mainitun VTJ-lakia muuttaneen lain perusteluissa todetaan, että esimerkiksi sukupuolen vahvistamista koskeva tieto voidaan katsoa tietosuoja-asetuksen tarkoittamalla tavalla erityisiksi henkilötiedoiksi (HE 19/2018 vp, s. 9-10).

VTJ-lain 28 §:n 2 momentin mukaan tietoja ei saa luovuttaa, jos luovuttamisen tai luovutuksen saajan toiminnan voidaan perustellusta syystä epäillä loukkaavan henkilön yksityiselämän tai henkilötietojen suojaa, hänen etujaan tai oikeuksiaan taikka vaarantavan valtion turvallisuutta. Lain esitöiden mukaan tietoja ei myöskään voi luovuttaa, mikäli sama riski sisältyy luovutuksen saajan toimintaan. Rekisterihallinnon viranomainen voisi kieltäytyä luovutuksesta, mikäli luovutus väestötietojärjestelmästä ei itsessään loukkaa henkilötietojen suojaa, mutta vastaanottava taho on laajemmassa toiminnassaan syyllistynyt esimerkiksi tietosuojaloukkauksiin (HE 19/2018 vp, s.34). VTJ-laissa on myös säännös tietojen luovuttamisesta viranomaistehtävän hoitamiseen. Myös kyseistä 29 §:ää on muutettu tietosuoja-asetuksen johdosta.

Perustuslakivaliokunta on painottanut arkaluonteisten tietojen käsittelyn aiheuttamia uhkia. Valiokunnan mielestä arkaluonteisia tietoja sisältäviin laajoihin tietokantoihin liittyy tietoturvaan ja tietojen väärinkäyttöön liittyviä vakavia riskejä, jotka voivat viime kädessä muodostaa uhan henkilön identiteetille (ks. PeVL 13/2016 vp, s. 4, PeVL 14/2009 vp, s. 3/I). Perustuslakivaliokunta on kiinnittänyt erityistä huomiota siihen, että arkaluonteisten tietojen käsittely on rajattava täsmällisillä ja tarkkarajaisilla säännöksillä vain välttämättömään ja sääntelyn on oltava EU:n tietosuojalainsäädännön mahdollistamissa puitteissa yksityiskohtaista ja kattavaa (PeVL 65/2018 vp, s. 45, PeVL 15/2018 vp, s. 40).

VTJ-lain 13 §:ssä säädetään henkilöstä järjestelmään talletettavista tiedoista. Pykälän 1 momentin 15 kohdan mukaan väestötietojärjestelmään talletetaan rekisteröinnin kohteena olevasta henkilöstä transseksuaalin sukupuolen vahvistamista koskeva tieto. VTJ-lain 40

§:ssä säädetään sukupuolen vahvistamista koskevan tiedon luovuttamisen rajoituksista. Pykälän mukaan väestötietojärjestelmään talletettu transseksuaalin sukupuolen vahvistamista koskeva tieto sekä tieto hänellä välittömästi ennen sukupuolen vahvistamista olleesta entisestä henkilötunnuksesta ja mahdollisesta entisestä etunimestä voidaan luovuttaa vain: 1) sellaiselle viranomaiselle, jonka oikeus näiden tietojen käsittelyyn perustuu lain tai sen nojalla säädetyn tai määrätyn kyseisen henkilön oikeutta tai velvollisuutta koskevan tehtävän, toimenpiteen tai toimeksiannon hoitamiseen; sekä 2) muulle yksilöidyssä asiassa tietoja pyytävälle henkilölle, yritykselle tai yhteisölle, joka välttämättä tarvitsee tiedot kyseisen henkilön yksilöintiä taikka hänen henkilö- ja perheoikeudellisen asemansa tai toimintakelpoisuutensa selvittämistä varten. Tähän pykälään esitetään lisättäväksi myös tieto aiemmasta vanhemmuusnimikkeestä. Sosiaali- ja terveysministeriön Oikeus olla – kansalaisaloitteessa todetun asiantuntijalausunnon mukaan säännöksen perusteluiden (HE 89/2008) mukaan luovuttamisen rajoituksista on katsottu olevan tarpeellista säätää tarkasti ja täsmällisesti erityissäännöksin, koska kysymys on henkilötietolain 11 §:n 5 kohdassa tarkoitetusta arkaluonteisesta henkilötiedosta. Erityissääntelyn tarve johtuu säännöksen perustelujen mukaan myös siitä, että sukupuolen vahvistaminen vaikuttaa välillisesti asianomaisen henkilön perheoikeudelliseen asemaan, jonka selvittäminen on eräs väestötietojärjestelmän tietojen käyttötarkoituksista.

Sukupuolen vahvistamista koskevia tietoja voidaan 40 §:n nojalla luovuttaa vain 1 ja 2 kohdissa esitetyissä tilanteissa. Kohdan kaksi osalta tietojen luovuttamisen edellytyksenä on lisäksi, että tietojen luovuttamisen on oltava välttämätöntä. VTJ-lain 13 §:n nojalla tallennettavan sukupuolen vahvistamista koskevan tiedon avulla Digi- ja väestötietovirasto pystyy erottaman ne tilanteen, jolloin tietojen luovuttamista rajataan 40 §:n nojalla. VTJ-laki on säädetty aikanaan perustuslakivaliokunnan myötävaikutuksella (HE 89/2008 vp–PeVL 3/2009 vp).

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että ministeriön saaman tiedon mukaan tieto henkilön entisistä nimistä ja henkilötunnuksesta kirjoitetaan VTVPL 40 §:n 2 kohdan perusteella esimerkiksi sukuselvitykseen, jotta voidaan todentaa henkilön olevan sama henkilötunnuksen ja nimenmuutoksen jälkeen. Myös perunkirjoitusta varten annettavissa elossaolotodistuksissa luovutetaan henkilön entinen henkilötunnus ja entiset nimet. Sukuselvitykseen ja elossaolotodistukseen laitetaan salassapitoleima ja VTVPL:n 40 § (joka erityissäännöksenä syrjäyttää JulkL:n säännökset) ja julkisuuslain pykälä (24.1.§ 25 ja 32 kohdat). Tieto aiemmasta nimestä henkilötunnuksesta on luovutettu myös SPR:n veripalvelulle, joka tarvitsee verenluovuttajan henkilötunnuksen varmentamista, jotta luovuttajan henkilötunnus voidaan muuttaa luovuttajatietoihin. Verivalmisteiden jäljitettävyys Suomessa perustuu verenluovuttajan henkilötunnukseen. Myös esimerkiksi oikeudenkäyntiä varten tai vuokrasaatavien perimistä varten on luovutettu henkilön ajantasainen nimi ja syntymäaika.

Ehdotetun lain mukaan vanhemmuusnimikettä olisi sukupuolen vahvistamisen yhteydessä tai sen jälkeen mahdollista muuttaa. Tämä mahdollistaa myös perheoikeudellisten tietojen luovuttamista koskevan tarkastelun eri tavalla kuin mitä aiemmin on voitu tehdä. Toisaalta tieto muuttuneesta vanhemmuusnimikkeestä voisi paljastaa henkilön transtaustan. Tämän on arvioitu edellyttävän kyseisen tiedon luovuttamista koskevaa sääntelyä, jollaista esityksessä

ehdotetaan. Myös muuttunut vanhemmuusnimike yhdistettynä yksityiskohtaisiin lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskeviin tietoihin voi paljastaa henkilön transtaustan ja siksi yksityiskohtaisia lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevia tietoja tulisi luovuttaa vain niitä tarvitseville tahoille. VTJ-lain tietojen luovuttamista koskevien säännösten on arvioitu riittävästi turvaavan lapsen ja vanhemmuusnimikettään muuttaneen vanhemman yksityisyyttä ja henkilötietojen suojaa tältä osin.

Intersukupuolisten lasten oikeudet

Intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeudesta lausuttiin monissa lausunnoissa ja sen heidän koskemattomuuden turvaamista lainsäädännöllä erikseen lainsäädännöllä pidettiin tärkeänä. Asiasta lausuivat Sateenkaariperheet ry, Lapsiasiavaltuutettu, Lastensuojelun keskusliitto, ISIO ry, Transfeminiinit ry ja Seta. Väestöliitto katsoo, että virkamiesryhmän ehdottamat ei-lainsäädännölliset toimenpiteet asianmukaisen tiedon, ohjauksen ja koulutuksen lisäämisestä sekä tehostetusta viranomaisvalvonnasta ovat tarpeellisia ja tervetulleita. Nämä toimenpiteet eivät kuitenkaan voi jäädä vain ehdotuksiksi, vaan niiden toteuttamiseen ja seurantaan tulee osoittaa selkeä vastuunjako, aikataulu ja resurssit.

Lausunnoissa nostettiin myös esiin, että marraskuussa Suomi sai intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeuden vahvistamiseksi useita suosituksia YK:n ihmisoikeusneuvoston yleismaailmallisessa määräaikaistarkastelussa. Myös YK:n lapsen oikeuksien komitea on pyytänyt Suomea raportoimaan toimistaan mitä on tehty intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeuden turvaamiseksi lainsäädännössä. Transfeimiinit ja Amnesty International tuovat esiin, että tänä syksynä YK:n kaikkinaista naisten syrjinnän poistamista käsittelevä komitea kiinnitti Suomea koskevissa loppupäätelmissään huomiota intersukupuolisten lasten sukuelimiin kohdistuviin ”normalisoiviin” leikkauksiin. Komitea suositteli Suomea eksplisiittisesti kriminalisoimaan intersukupuolisten lasten sukuelimiin kohdistuvat lääketieteellisesti ei-välttämättömät leikkaukset.

Lakivaliokunta kiirehtii intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeuden vahvistamiseksi laadittujen ehdotusten jatkokäsittelyä.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että translainsäädännön virkamiesryhmä valmisteli erikseen ehdotukset intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeuden vahvistamiseksi. Muistio on luettavissa julkisessa palvelussa osoitteessa https://stm.fi/hanke?tunnus=STM021:00/2021. Sosiaali- ja terveysministeriö pitää myös muistion ehdotusten jatkokäsittelyä tärkeänä.

Suomi sai YK:n yleismaailmallisessa määräaikaistarkastelussa muun muassa Alankomailta, Islannilta, Israelilta ja Meksikolta suositukset intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeuden vahvistamiseksi. YK:n naisten syrjinnän poistamista käsittelevä komitea (CEDAW-komitea) on 31. lokakuuta 2022 antanut Suomelle suosituksensa, jotka koskevat Suomen kahdeksatta määräaikaisraporttia kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskevan yleissopimuksen (CEDAW-sopimus) täytäntöönpanosta. Intersukupuolisten lasten osalta komitea pani huolestuneena merkille Intersukupuolisten lasten kirurgisten interventioiden suorittaminen heidän sukuelimiensä ”normalisoimiseksi” ja suosittelee, että Suomi kriminalisoi erityisesti intersukupuolisten lasten sukuelimiin kohdistuvat kirurgiset toimenpiteet, ellei se ole lääketieteellisesti välttämätöntä. YK:n lasten

oikeuksien komitea on pyytänyt Suomea vastaamaan muun muassa siihen, minkälaisia toimia on tehty lainsäädännössä intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeuden turvaamiseksi.

Vankeuslaki ja tutkintavankeuslaki

Seta korostaa lausunnossaan, että jotta sukupuolensa oikeudellisesti vahvistanut henkilö tulee kohdatuksi oikeassa sukupuolessa, olisi varmistettava, että rikosseuraamusalalla vahvistetaan työntekijöiden osaamista sukupuolen moninaisuudesta ja panostetaan proaktiivisesti yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon edistämiseen. Tasa-arvovaltuutetun mukaan poikkeamisen edellytykset olisi voitava määritellä mahdollisimman selkeästi, jotta vankien sijoittelu ei johda transtaustaisten vankien syrjintään.

Lakivaliokunta tuo lausunnossaan esiin, että vankeus- ja tutkintavankeuslain muutosten toimivuutta ja vaikutuksia tulee jatkossa seurata ja ottaa lainmuutokset huomioon Rikosseuraamuslaitoksen henkilöstön koulutuksessa. Lisäksi on tärkeää, että sukupuolensa oikeudellisesti vahvistaneet vangit huomioidaan toiminnan järjestämisessä ja kohtelussa, kuten muutkin erityisryhmät.

Sosiaali- ja terveysministeriö totea, että lakivaliokunnalle toimitetussa vastineessa oikeusministeriö toteaa seuraavaa: ”lainmuutosten vaikutusten jälkiseuranta kuuluu osana lainsäädäntöprosessiin. Myös käsillä olevien muutosten vaikutusta vankiloissa on perusteltua seurata lain voimaantulon jälkeen.” Oikeusministeriö toteaa myös lakivaliokunnalle toimitetussa vastineessa seuraavaa: ” Kuitenkin Rikosseuraamuslaitoksen on huomioitava tämä vankiryhmä henkilökunnan koulutuksessa, toiminnan järjestämisessä ja kohtelussa kuten muutkin erityisryhmät.

Rikosseuraamuslaitoksen on tarkoitus päivittää ohjettaan (Sukupuolen korjausprosessin läpikäyneen ja korjausprosessissa olevan henkilön sijoittaminen Rikosseuraamuslaitoksessa, dnro 8/004/2018) ja tältä osin on tarkoitus järjestää webinaarikoulutusta. Rikosseuraamusalan koulutuskeskuksen tehtäviin kuuluu järjestää henkilökunnalle lainmuutokseen liittyvää täydennyskoulutusta.”

Oikeusministeriö on todennut myös lakivaliokunnalle antamassaan vastineessa, että ” koska poikkeava osastosijoitteluratkaisu puuttuu vangin itsemääräämisoikeuteen, oikeusministeriö pitää ehdotettua välttämättömyysedellytystä perustelluimpana ratkaisuna. Välttämättömyyskynnys edellyttää apulaisoikeusasiamiehen mainitsemia konkreettisia ja yksittäistapauksellisia perusteita.

Ehdotetussa sääntelyssä poikkeamista arvioitaisiin konkreettisten yksittäiseen henkilöön tai henkilöihin liittyvien turvallisuusseikkojen perusteella. Huomioon voitaisiin ottaa esimerkiksi sukupuolensa toiseksi vahvistaneen henkilön rikostausta, kuten toiseen sukupuoleen kohdistuneet seksuaali- tai väkivaltarikokset. Sen sijaan pelkästään henkilön ulkoinen olemus ei olisi yksin riittävä peruste poikkeamiseen. Rikosseuraamuslaitos ei myöskään arvioisi esimerkiksi sukupuolensa toiseksi vahvistamisen oikeellisuutta, vaan sijoittamisratkaisu tehtäisiin henkilöön liittyvillä turvallisuusperusteilla.”

Setan mukaan säännöskohtaisissa perusteluissa liittyen vankeuslain 5 lukuun ja 1 §:ään olisi suotavaa poista viittaus cis-naisvankien mahdollisesti lisääntyvään turvattomuuden tunteeseen tapauksissa, jossa osastolle sijoitetaan vanki, joka eroaa ulkoisesti edustamansa sukupuolen keskimääräisistä piirteistä. Viittaus ylläpitää tarpeettomasti sukupuolistereotypioita ja ennakkoluuloja siitä, että transnaiset tai -feminiinit olisivat pelkällä olemassaololollaan uhka naisvangeille. Cis-vankien turvattomuuden tunteeseen tulisi vastata asiallisella tiedolla sukupuolen moninaisuudesta, ei luomalla transihmisiä syrjiviä käytäntöjä.

> Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että hallituksen esityksen säännöskohtaisia perusteluja ei pysty enää esityksen antamisen jälkeen muuttamaan.

Amnesty kehottaa varmistamaan, että osastosijoittelu on mahdollista tapauskohtaisella harkinnalla vangin sukupuoli-identiteetin perusteella myös riippumatta siitä, onko hän vahvistanut sukupuolensa juridisesti.

> Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että lakivaliokunnalle annetussa vastineessa oikeusministeriö on todennut seuraavaa: ”Oikeusministeriö toteaa, että esityksessä sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutusten alkamisen lähtökohtana on sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen. Ehdotetut vankeuslain ja tutkintavankeuslain säännökset vastaavat oikeusvaikutusten alkamisen suhteen sukupuolen vahvistamisesta annettavan lain lähtökohtaa.
>
> Ministeriö pitää perusteltuna, että vankilan osastosijoittelussa sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutukset alkaisivat aina sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta. Käytännössä vankiloissa olisi haastavaa arvioida muita kuin oikeudelliseen vahvistamiseen kytkeytyviä sukupuoli-identiteettikokemuksia. ”

Yleisiä huomioita

Sateenkaariperheet ry nostaa lausunnossaan esiin, että esitetyssä lainsäädännössä ei pyritä ratkaisemaan sukupuolivähemmistöihin kuuluvien seksuaali- ja lisääntymisterveyteen liittyviä tiettyjä ongelmia. Sateenkaariperheet ry:n lausunnon mukaan sijaissynnytys on säädeltävä Suomessa niin, että se on myös sukupuolivähemmistöihin kuuluvien ulottuvilla. Suomen Psykiatriyhdistys toivoo, että myös hedelmöityslakia korjataan siten, että kaikki sukupuoli-identiteettiin tai juridiseen sukupuoleen liittyvät esteet palveluiden mahdollistamiselle poistetaan. Amnesty Internationalin mukaan Suomen tulee edistää lisääntymiseen liittyvää oikeudenmukaisuutta korjaamalla yhdenvertaisuuden toteutumiseen liittyvät puutteet hedelmöityshoitolaissa ja -palvelujen saatavuudessa.

> Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että ehdotuksen tavoitteena on säätää itsemääräämisoikeutta kunnioittava laki sukupuolen vahvistamisesta pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelman mukaisesti. Esityksellä on selkeytetty hedelmöityshoitolain soveltumista sukupuolen vahvistaneisiin henkilöihin. Muutoin seksuaali- ja lisääntymisterveyteen liittyvät kysymykset eivät ole kuuluneet hallituksen esityksen valmisteluun.

Lääkäriliitto tuo esiin, että biologisella sukupuolella on merkitystä tietyissä sairauksissa ja hoidoissa. Tämän vuoksi on tärkeää, että jatkossakin terveydenhuollossa on tiedossa henkilön biologinen sukupuoli, koska sillä voi olla vaikutusta potilaan hoidossa (esim. laboratorioarvot). Biologisella sukupuolella on merkitystä

myös lääketieteellisessä tutkimuksessa. Sukupuolineutraalissa lainsäädännössä tulee ottaa tämä näkökulma huomioon.

> Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (785/1992, jäljempänä potilaslaki) 12 §:n 1 momentin mukaan terveydenhuollon ammattihenkilön tulee merkitä potilasasiakirjoihin potilaan hoidon järjestämisen, suunnittelun, toteuttamisen ja seurannan turvaamiseksi tarpeelliset tiedot. Tarkemmin potilasasiakirjoihin merkittävistä tiedoista säädetään sosiaali- ja terveysministeriön potilasasiakirjoista annetussa asetuksessa (94/2022). Hallitus on antanut eduskunnalle esityksen laiksi sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen käsittelystä sekä siihen liittyviksi laeiksi (HE 246/2022 vp), jossa uudistettaisiin potilastietoja koskeva sääntely. Uuden lain 17 §:ssä olisi potilaslain 12 §:ää periaatteiltaan vastaava sääntely. Lain 5 luvussa säädettäisiin potilasasiakirjoihin merkittävistä tiedoista. Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa myös, että Digi- ja väestötietoviraston antamassa informaatiossa on mahdollista korostaa sukupuolen vahvistavalle henkilölle, että tietyissä tilanteissa terveydenhuollossa on hyvä tuoda esiin sukupuolen vahvistaminen.

Suomen Psykiatriyhdistys arvioi, että ehdotettu lakimuutos keventää sukupuoli-identiteettiä arvioivien yksiköiden kuormitusta vain ns. Second Opinion-menettelyn osalta. Huomioiden sukupuoli-identiteettiä arvioivien yksiköiden nykyinen kuormitus ja alueellinen tasa-arvo, Suomen Psykiatriyhdistys pitää tärkeänä sukupuoli-identiteetin arvioita suorittavan yksikön perustamista myös ainakin Oulun Yliopistolliseen sairaalaan. Tampereen yliopistollisen sairaalan aikuisten TRANS-poliklinikan näkökulmasta erillistä transasetusta ei enää tarvittaisi, mutta keksittämisasetuksella olisi hyvä lisätä tutkimusyksiköitä HUS:in ja Taysin lisäksi. Väestöliiton mukaan Helsingin ja Tampereen transpoliklinikkojen rinnalle ehdotettu kolmas hoitava yksikkö helpottaisi ruuhkaa ja voisi parantaa alueellista yhdenvertaisuutta hoidon saamisessa Pohjois-Suomessa asuville potilaille. Tampereen yliopistollisen sairaalaan ylilääkäri Kaltialan mukaan toisaalta sukupuoli-identiteettiperustaisen hoidon arvioon ei kuitenkaan ole tarkoituksenmukaista lisätä resursseja. Kun lausuntotaakka oikeudellisen sukupuolen vahvistamisesta poistuu ja PALKOn 2020 antamia tarkoituksenmukaisia suosituksia hoidon porrastuksesta noudatetaan niin, että keskitettyjen tutkimusyksiköiden vastuulle jää nimenomaan fyysisten identiteettiperustaisten hoitojen tarpeen ja soveltuvuuden arvio, kaksi tutkimusyksikköä erikseen aikuisille ja erikseen alaikäisille riittää.

> Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että THL:n hoitoilmoitusrekisteristä saatujen tietojen mukaan vuosittain noin 800-900 ihmistä aloittaa uuden hoitojakson transpoliklinkoilla. Sekä HYKSin että TAYSin transpoliklinikoiden nykyiset resurssit ovat ylikuormittuneet, sillä osaavasta henkilöstöstä on pulaa. Transpoliklinikolla on ollut haasteita lääkärienvakanssien täyttämisessä. Resurssipula on näkynyt pitkittyneinä hoitoon pääsyn odotusaikoina.
>
> Transpoliklinikoiden heikkoon resurssitilanteeseen ja sukupuolen korjaushoitojen saamisen vakaviin viiveisiin on kiinnittänyt huomiota sekä eduskunnan oikeusasiamies (EOAK/2119/2020, ks. myös EOAK/2842/2017, EOAK/501/2019, EOAK 8482/2020) että Euroopan rasismin ja suvaitsemattomuuden vastainen komissio (ECRI (2019)38, 10.9.2019). ECRI on suosittanut kolmannen transpoliklinikan perustamista. Sosiaali- ja terveysministeriö on katsonut vastauksessaan eduskunnan oikeusasiamiehen päätökseen (VN/12660/2021-STM-12, 24.1.2022), että kolmannen sukupuoli-identiteetin poliklinikan perustaminen ei saamiensa selvitysten perusteella ole tarpeellista. Palko on 11.6.2020 antanut suosituksen

hoidon porrastamisesta, jonka on arvioitu helpottavan transpoliklinikoiden resurssipulaa. Nykyisten toimintojen tarkoituksenmukaisempi kohdentaminen ja jo tehdyt tai suunnitellut resurssilisäykset vaikuttavat riittäviltä toimenpiteiltä.

Väestöliitto haluaa kiinnittää huomiota Seta ry:n ja Trasek ry:n Palkon suosituksia koskevassa kannanotossa ilmaistuun huoleen siitä, että vastuu sukupuolidysforian hoidosta keskitetään perusterveydenhuoltoon HUS:n ja TAYS:n transpoliklinikoihin kohdistuvan kuormituksen helpottamiseksi. Väestöliitto painottaa hoidon vaatiman erityisosaamisen ja riittävien resurssien turvaamista ja tarpeen mukaan hoidon vaativuuden edellyttämää hoidon porrastusta. Väestöliitto toteaa myös, että hoitovastuun uudelleenorganisointi edellyttää, että kyetään konkreettisin toimenpitein varmistamaan se, että perusterveydenhuollon yksiköillä on riittävästi tietoa sukupuolen moninaisuudesta ja sukupuolidysforian hoidosta niin, että toisaalta osataan tarjota Palkon suositusten mukaista psykososiaalista tukea ja toisaalta ohjata korjaushoitoon hakevia potilaita oikeaan asiantuntevaan yksikköön. Perusterveydenhuollon hoitovastuun lisääminen ei voi kuitenkaan korvata tai lykätä erityissairaanhoitoon pääsyä heiltä, jotka elävät vaikean kehollisen sukupuolidysforian kanssa. Oikeustieteen tohtori Kouros pitää myös erittäin tärkeänä sitä, että riittävää osaamista ja asiantuntemusta aiheesta on erikoissairaanhoidon ohella myös perusterveydenhuollossa, mukaan lukien koulu- ja opiskeluterveydenhuolto. On kaikin tavoin huolehdittava siitä, että transihmiset ja muut sukupuoli-identiteetin vuoksi terveydenhuollon pariin hakeutuvat henkilöt saavat syrjimätöntä, osaavaa ja ihmisarvoa kunnioittavaa kohtelua ja tarvitsemaansa tukea.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että tarpeen voimassa olevan transasetuksen tyyppiselle yksityiskohtaiselle lääketieteellisen arvioinnin ja hoidon sääntelylle voidaan katsoa poistuvan, kun lisääntymiskyvyttömyysvaatimus poistetaan ja lääketieteellinen hoito eriytetään sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta. Transsukupuolisuuden lääketieteellinen tutkimus ja hoito voidaan jatkossa toteuttaa terveydenhuollon yleislainsäädännön, kuten terveydenhuoltolain, potilaslain, Palkon suositusten sekä muiden lääketieteen suositusten ja käytäntöjen mukaan. Terveydenhuoltolaissa säädetään kunnan, jatkossa hyvinvointialueen velvoitteesta järjestää niin perusterveydenhuolton kuin erikoissairaanhoito. Sukupuoli-identiteettiin liittyvään epäselvyyteen tai sukupuolidysforiaan liittyvää hoitoa annetaan julkisessa terveydenhuollossa terveydenhuollon normaalin porrastuksen mukaisesti osana perusterveydenhuoltoa ja siihen ollessa tarvetta lähetteeseen perustuen erikoissairaanhoidon yksiköissä.

Osa tutkimuksista ja hoidosta on jatkossakin perusteltua keskittää julkisessa terveydenhuollossa tiettyihin yliopistollisiin sairaaloihin ottaen huomioon tutkimuksen ja hoidon harvinaisuus ja sen vaatima asiantuntemus. Keskittämisestä voitaisiin kuitenkin säätää jatkossa erikoissairaanhoidon keskittämisasetuksella. Tämä ei oikeudellisesti vaikuta transsukupuolisten ja muiden sukupuoli-identiteettinsä takia tutkimuksia tai hoitoa tarvitsevien mahdollisuuteen saada hoitoa, vaan heihin soveltuu, kuten nytkin, terveydenhuollon yleissääntely. Terveydenhuoltolain 24 §:ssä säädetään kunnan, jatkossa hyvinvointialueen velvoitteesta järjestää hyvinvointialueen asukkaille sairaanhoitopalvelut ja 27 §:ssä mielenterveyspalvelut, kuten psykososiaalinen tuki.

Tiedossa kuitenkin on, että terveyspalvelujärjestelmässä ei välttämättä tunneta sukupuoli-identiteettiin liittyvien kysymysten hoitoa tarpeeksi laajasti ja eri hoidon tasoilla. Palkon vuonna 2020 antamien suositusten tarkoituksena on vahvistaa tällaisen osaamisen

kehittämistä ja toteutumista palvelujärjestelmässä. HUS Psykiatria on viime vuosina tarjonnut koulutusta terveydenhuollon ammattilaisille ja tiedottanut sukupuolidysforian hoitokäytännöistä. He ovat kouluttaneet muita palveluntuottajia. HUS Psykiatria on myös käynnistänyt matalan kynnyksen reaaliaikaiset etäkonsultaatiot YTHS:lle vuonna 2020 ja HUS alueen perusterveydenhuoltoon vuonna 2021 (Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiirin vastaus selvityspyyntöön sukupuoli-identiteetin tutkimuspoliklinikoiden (aikuiset ja nuoret) toiminnoista ja translainsäädännön uudistuksen mahdollisista vaikutuksista niihin, VN/12660/2021, 1.12.2021).

Yksityisen terveydenhuollon osalta hoidon tuottamista sääntelee laki yksityisestä terveydenhuollosta (152/1990). Hallitus on antanut eduskunnalle laiksi sosiaali- ja terveydenhuollon valvonnasta sekä eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta (HE 299/2022 vp), jossa säädettäisiin jatkossa niin julkisen kuin yksityisen sektorin terveydenhuollon tuottamisesta nykyistä yksityiskohtaisemmin. Lakiehdotuksessa mm. säädettäisiin, että sosiaali- ja terveydenhuollon palvelun on oltava laadukasta, asiakaskeskeistä, turvallista ja asianmukaisesti toteutettua. Terveydenhuollon toiminnan on perustuttava näyttöön ja hyviin hoito- ja toimintakäytäntöihin. Niin julkisessa kuin yksityisessä terveydenhuollossa sovelletaan potilaslakia (mm. 3 §, potilaan oikeus laadultaan hyvään hoitoon) ja lakia terveydenhuollon ammattihenkilöistä 559/1994 (erityisesti 15 § terveydenhuollon ammattihenkilön velvoite noudattaa yleisesti hyväksyttyjä ja kokemusperäisiä perusteltuja menettelytapoja).

Ministeriö pitää tärkeänä, että sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolidysforiaan liittyviä koulutuksia jatketaan ja osaamista kehitetään edelleen. Tietoisuus sukupuolen moninaisuudesta ja sukupuolidysforian hoidosta auttaa vähentämään stigmaa ja parantaa terveyden- ja sosiaalihuollon ammattilaisten kykyä kohdata muun muassa transihmisiä.

Suomen Psykiatriyhdistys, Psykologiliitto, Väestöliitto, Transfeminiinit ry, Amnesty International ja Seta pitävät ongelmallisena sitä, että ei-binaariset ihmiset (muunsukupuoliset, sukupuolettomat henkilöt) eivät voi vahvistaa sukupuoltaan kokemuksensa mukaisesti (kolmas sukupuolimerkintä). THL:n mukaan jatkossa on tärkeää tarkastella tarkemmin intersukupuolisten, muunsukupuolisten ja sukupuolettomien ihmisten asemaa ja selvittää väestötietojärjestelmän sukupuolitiedon muuttamista valinnaiseksi tai binääristä sukupuolta moninaisemmaksi.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että lakiehdotuksella ei ehdoteta muutettavan sitä lähtökohtaa, että Suomen oikeusjärjestyksessä väestötietojärjestelmään rekisteröitävinä sukupuolina tunnistetaan kaksi sukupuolta. Jos oikeusjärjestyksen halutaan tunnustavan kolmannen/muun sukupuolen, vaatisi asia erillisvalmistelun. Ministeriö toteaa nyt käsittelyssä olevan hallituksen esityksen osalta, että sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä ei olisi, että henkilö selvityksessään ilmaisee kokevansa olevansa juuri transsukupuolinen, vaan henkilöllä voi olla muunkinlainen identiteettikokemus. Sukupuolen vahvistamista voisi siten hakea säännöksen mukaan myös esimerkiksi muunsukupuolinen henkilö, jonka sukupuolen kokemus on lähempänä toista sukupuolta kuin mihin hänet on väestötietojärjestelmään merkitty. Sukupuolen vahvistamista voisi myös hakea intersukupuolinen henkilö, joka kokee, ettei hänen syntymässään määritelty sukupuoli

vastaa hänen sukupuoli-identiteettiään. Tällöinkin olennaista olisi henkilön sukupuoli-identiteetti, ei lääketieteellinen diagnoosi intersukupuolisuudesta.

Muunsukupuolisten osalta tiedostetaan, ettei mahdollisuus vahvistaa sukupuoli toiseksi vastaa kolmatta sukupuolimahdollisuutta ja siten lainsäädäntö ei täysimääräisesti tunnusta muunsukupuolisten identiteettikokemusta, mutta lainsäädäntö kuitenkin tarjoaa niille muunsukupuolisista, ketkä sukupuolimerkintänsä haluavat vahvistaa toiseksi binaarisessa järjestelmässä, mahdollisuuden niin tehdä. Henkilöltä ei myöskään edellytettäisi mukautumista stereotyyppisiin käsityksiin maskuliinisesta tai feminiinisestä käyttäytymisestä tai ulkonäöstä.

Tasa-arvovaltuutettu tuo esiin, että sen eduskunnalle annetussa kertomuksessa (K 1/2022 vp) suositellaan muun muassa linjausta lain tasolla, miten sukupuolen moninaisuus otetaan huomioon sukupuolen mukaan eriytetyissä tiloissa ja palveluissa. Valtiotieteiden tohtori ja sosiologian tutkija Linda Hart nostaa myös esiin tasa-arvovaltuutetun kertomuksen.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että asia on tärkeä. Päätöstä asian valmistelun suhteen ei kuitenkaan ole vielä tehty.

Suomen Olympiakomitealla ei ole muutosehdotuksia hallituksen esitysluonnokseen, vaan toteaa, että esitys tulee toteutuessaan vaikeuttamaan urheilussa kilpailuihin osallistumisoikeuden määrittelyä. Urheilujärjestöille tulisi tarjota tukea ja resursseja muutoksesta aiheutuvien kysymysten ratkaisemiseen. Professori Puolimatkan mukaan ainoastaan biologisille naisille tulisi sallia osallistuminen naisten urheiluun tai asettuminen naiskiintiöihin.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että lailla ei oteta kantaa urheilusarjoihin osallistumiseen, mutta tuo esiin, että nykyisinkään voimassa oleva laki ei edellytä sukupuolenkorjaushoitoja muuten kuin lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen osalta edellytyksenä sukupuolen vahvistamiselle. Nykyäänkin sukupuolen vahvistamisen jälkeen esimerkiksi hormonihoitojen lopettaminen on mahdollista.

Tampereen yliopistollisen sairaalan ylilääkäri Kaltialan mukaan sukupuolen vahvistamisen kautta ei tule tehdä mahdolliseksi saada muiden henkilöiden turvallisuutta vaarantavia oikeuksia, esimerkiksi mahdollisuutta vapautua vankeinhoidossa henkilöntarkastuksista tai tulla sijoitetuksi vahvistetun sukupuolen mukaisesti haavoittuvassa asemassa olevien (yleensä naisten) asuintiloihin tai pääsyä käyttämään muiden oikeuksia loukkaavalla tavalla intiimitilanteita sisältäviä tiloja kuten puku- ja pesutilat. Professori Puolimatkan mukaan ainoastaan biologisille naisille tulee sallia pääsy naisten kehollisen yksityisyyden ja turvallisuuden suojaksi rakennettuihin tiloihin (pukuhuoneisiin, suihkutiloihin, turvakoteihin, naisvankiloihin). Valtiotieteiden tohtori ja sosiologian tutkija Hart tuo esiin, että naisilla ja tytöillä on yhteisten ruumiillisten ja lisääntymisbiologisten ominaisuuksiensa vuoksi oikeus omiin tiloihin ja palveluihin turvallisuuden ja yksityisyyden takaamiseksi, erityisesti jos ne ovat julkisen vallan järjestämiä. Sama pätee myös miehiin ja poikiin.

Sosiaali- ja terveysministeriö toteaa, että ehdotetun lain mukaisesti vahvistettua sukupuolta olisi pidettävä henkilön sukupuolena sovellettaessa muuta lainsäädäntöä. Vankeuslakia ja tutkintavankeuslakia muutettaisiin niin, että sukupuolen mukaan sijoittamisesta voitaisiin

poiketa sellaisen vangin tai tutkintavangin osalta, jonka sukupuoli on vahvistettu, jos se on välttämätöntä hänen itsensä tai muun henkilön turvallisuuden suojelemiseksi. Henkilöön kohdistuvia tarkastuksia suorittavan ja todistavan henkilön sukupuolta koskevista säännöksistä seuraa, ettei samassa tilassa voi olla tarkastettavan kanssa eri sukupuolta olevaa henkilöä. Tämä voi aiheuttaa haasteita esimerkiksi tilanteessa, jossa aggressiivisesti käyttäytyvän tarkastettavan kanssa samassa huoneessa olevat henkilöt eivät riitä ylläpitämään tilanteen turvallisuutta. Voimassa oleva lainsäädäntö sisältää kuitenkin säännöksiä, jotka mahdollistavat erilaiset turvaamistoimenpiteet, kuten sitomisen, väkivaltaisen käyttäytymisen hillitsemiseksi, uhkaavan väkivallan torjumiseksi tai nimenomaisesti henkilönkatsastuksen turvaamiseksi (ks. vankeuslain 18 luvun 2 §, tutkintavankeuslain 11 luvun 2 §, poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta annetun lain 11 luvun 2 § ja poliisilain 2 luvun 20 §).

Voimassa olevassa lainsäädännössä on vain yksittäisiä säädöksiä, joissa säädetään erillisten tilojen kuten pukeutumistilojen tarjoamisesta naisille ja miehille. Pääsyä kyseisiin tiloihin ei kuitenkaan säännellä, eikä yksittäisen henkilön oikeudellinen sukupuoli siten vaikuta tiloihin pääsyyn.

Pääsy sukupuolitettuihin tiloihin arvioidaan tarvittaessa tapauskohtaisesti syrjintäkiellon näkökulmasta. Esimerkiksi tasa-arvolaissa syrjintää on sellainen palvelun tarjoajan menettely, jossa henkilö asetetaan yleisesti saatavilla olevien palvelujen tarjonnassa epäedullisempaan asemaan sukupuolen, sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun perusteella. Lain mukaan on kuitenkin sallittua tarjota palvelua yksinomaan tai pääasiallisesti vain toisen sukupuolen edustajille, jos se on perusteltua oikeutetun tavoitteen saavuttamiseksi ja tähän tavoitteeseen pyritään asianmukaisin ja tarpeellisin keinoin.

Ehdotetun lain ei arvioida muuttavan nykyistä oikeustilaa tältä osin. Voidaan kuitenkin arvioida, että kun sukupuolen vahvistaminen erotetaan lääketieteellisestä selvityksistä ja hoidoista, eikä sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä ole enää voimassa olevan lain mukaista tosielämän koetta, voivat lisääntyä ne tilanteet, joissa transihmisen keholliset ja ulkonäölliset sukupuolipiirteet tai sukupuolen ilmaisu poikkeavat heidän edustamansa juridisen sukupuolen keskimääräisestä.

Osastopäällikkö Anna Cantell-Forsbom

Hallitussihteeri Sonja Jantunen